

Ordu Şehrinin Kuruluşuna Öncülük Eden Vakıf Eserlerinden Eskipazar (Hacı Emir İbrahim Bey) Camisi*

Gazanfer İltar**

Mehmet Fatsa***

Öz

Eskipazar Camisi, Ordu şehir merkezinin 4 km güneyinde, Ulubey Yolu üzerindeki eski şehir kalıntıları arasındaki ayakta kalabilen en büyük yapıdır. Hacıemiroğulları Beyliği döneminde Emir İbrahim Bey tarafından 1380'li yıllarda yaptırılmıştır. Beylik döneminde ordugâh camisi, Osmanlı idaresine geçtikten sonra ise Canik-i Bayramlı Vilayeti'nin merkez camisi olarak kullanılmıştır. Bu özelliği ile Ordu şehrinin de kuruluşuna öncülük etmiş, ismine ilham kaynağı olmuştur. 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan isyanlarda zarar gördüğü için kapsamlı onarımlardan geçirilmiştir. 1939 Erzincan Depremi'nde yıkıldıktan sonra, 1946 yılında başlayan restorasyonla bugünkü şeklini almıştır. Etrafında yaşanan olayların ve geçirdiği aşamaların izlerini taşıması bakımından anı değeri yüksek bir kültür varlığı olarak kabul edilir. Bu çalışma, söz konusu cami ile müstematının tarihi aşamalarını ve mimari özelliklerini incelemektedir.

Anahtar kelimeler: Ordu, Eskipazar, Emir İbrahim Bey, Cami, Medrese, Vakıf, Hatipli, Hüseyin Battal Paşa, Bayram Bey.

One of the Waqf Buildings that Pioneered the Waqf of the City of Ordu Eskipazar (Hacı Emir İbrahim Bey) Mosque

Abstract

The largest standing building among the old city's ruins is the Eskipazar Mosque on Ulubey Road, which is located 4 kilometers south of the city center of Ordu. It was built by Emir İbrahim Bey in the 1380s during the Hacıemiroğulları Principality. During the Principality time, it served as an encampment mosque, and following the Ottoman era, it served as the central mosque of Canik-i Bayramlı Province. With this feature, it also pioneered the establishment of the city of Ordu and inspired its name. It received extensive repairs because of the damage caused by the revolts of the 17th and 18th centuries. After being destroyed by the 1939 Erzincan Earthquake, it underwent restoration beginning in 1946, taking on its present shape. It is regarded as a cultural asset because of its great memory value in terms of preserving the traces of the occasions and phases it underwent. This study investigates the architectural elements and historical development of the mosque and its outbuildings.

Key words: Ordu, Eskipazar, Emir İbrahim Bey, mosque, madrasah, waqf, Hatipli, Hüseyin Battal Pasha, Bayram Bey.

* DOI: 10.16971/vakiflar.1102987

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Nisan 2022 / April 2022

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Eylül 2022 / September 2022

** Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Görele Güzel Sanatlar Fakültesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü: Giresun-TÜRKİYE; e-posta: gazanferiltar@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5823-2571>

*** Giresun Üniversitesi, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı: Giresun-TÜRKİYE; e-posta: mehmet.fatsa@hotmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6706-8772>

Giriş

Eskipazar, Ordu şehir merkezinin 4 km güneyinde, Civil Deresi'nin oluşturduğu düzlüğün batısında tarihi kalıntıların bulunduğu coğrafyadadır. Burada kadim bir mezarlık, iki adet metruk hamam, medrese kalıntısı, kuyular ve bu çalışmanın konusu olan Eskipazar Camisi yer alır. Son yıllarda yapılan araştırmalarla, *Hacemiroğulları Beyliği*'nin merkezi olduğunun anlaşılması¹ burayı önemli hale getirmiş, başta cami olmak üzere mevcut yapıların onarılıp varlığının korunması hususunda bir görüş birliği ve kamu iradesinin oluşması sağlanmıştır. İlk etapta büyük hamam ve çevresi onarılmış, daha kapsamlı hazırlık gerektiren caminin onarımı ise sonraya bırakılmıştır. Bu arada, söz konusu tarihi lokasyonun geçirdiği aşamalara dair yapılan araştırmalarda bazı belgelerin yanlış değerlendirilmesi, arkeolojik bulguların hesaba katılmaması gibi nedenler kayda değer boyutlarda kafa karışıklığına neden olmuştur. Öte yandan cami ile ilgili olarak 2020'de yapılan restorasyon hazırlıkları esnasında kazılarla elde edilen bulguların değerlendirmeye tabi tutulması da bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. İşte bu nedenlerle Eskipazar Camisi'nin belge ve bulgular eşliğindeki tarihi serüveni, bu çalışmanın konusunu teşkil etmiştir. Amacımız, konu hakkında bilgi bulunan arşiv materyallerine ve arkeolojik bulgulara sadık kalmak suretiyle, daha önce yapılmış yayınları da dikkate alarak sağlıklı ve doyurucu bir neticeye ulaşmaktır. Ancak bundan önce, genel bazı tarihi bilgiler vererek detayın daha rahat kavranmasına yardımcı olmak gerekir.

Görsel-1: Eskipazar'ın Ordu şehri içindeki konumu (Google Maps)

Eskipazar Camisi'nin bulunduğu alanın, Türk iskânına açılmadan önceki durumu hakkında somut ve yeterli bilgi yoktur. Fakat cami zemininde yapılan sondaj kazılarında elde edilen sikkeler, zeuksippus tipi sırlı seramik ve devşirme mimari plastik parçalar, buranın Bizans döneminde de iskân edildiğine dair bir kanaat oluşturmaktadır. Buna karşın Osmanlı idaresine geçildikten sonra yapılan 1455 tarihli tahrir, söz konusu yerleşim hakkında net bilgi verebilen şimdilik en eski kaynak olarak kabul edilebilir².

Bu deftere göre Çepni oymaklarının iskânı sonrasında *Bölük-i Niyâbet-i Ordu, be-ism-i Ulvi*³ adıyla (Yediyıldız vd, 1992:11) şimdiki Ordu şehrinin önemli bir kısmına tekabül eden bölgede müstakil idarî / malî

- 1 Daha önce yapılmış çalışmalar için Bkz. Baş (1997: 99-120); Demir (2018: 210-213); Fatsa (2021: 297-333); İltar (2021: 63-82). Daha sonra kazı ile sonraki dönem ekleri, plan, mihrap, minber açığa çıkarılmış, 1939 depremi öncesindeki cephe, çatı, son cemaat yerini gösterir yeni bir fotoğraf bulunmuş olup bu veriler bu yazıda değerlendirilmiş ve yeni yorumlara ulaşmamızı sağlamıştır.
- 2 Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 13 numarada muhafaza edilen defter, Bahaeddin Yediyıldız-Ünal Üstün tarafından "*Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları*, I, Ankara 1992 adıyla Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır.
- 3 Bahaeddin Yediyıldız, önce "*cema'at-i Alevi*" şeklinde okuduğu bu kavrama, bazı kesimlerce dinî / mezhebî anlamlar yüklemesi üzerine, okuma işlemini tekrar gözden geçirip "*cema'at-i Ulvi*" şeklinde bir düzeltme bulunmuştur. Yediyıldız, beylik ailesine mensup olmaları yönüyle yüksek statüyü ifade etmek için "büyük, yüce" anlamında bu kavramın tercih edilmiş olabileceğini ileri sürer (Yediyıldız, 1985: 23; 2018: 114-120). 1547 tarihli tahrir defterinde de bu kelime tam olarak "*nefs-i Ordu nâm-ı diğer Ulvi*" imlasiyle yazılmıştır (TT, nr. 255, s. 305). Dolayısıyla tahrirde geçen bu kavramın, dinî bir topluluğu işaret etmediği ileri sürülebilir.

bir ünite teşkil edilmiştir⁴. Sekiz köy yerleşmesinden oluşan bu alanın merkezi *nefs-i Ulvi / nefsi-Ordu* imlasıyla yazılmış olan Ordu köyüdür (TT 37: 18; 255: 305, 308; Yedi yıldız vd, 1992: 30-38). Ordu köyü, 16 neferlik *cemâ'at-i muhterife* yani iş sahipleri / zanaatkârlar zümresi, 19 neferlik *cemâ'at-i Ulvi* ve 47 neferlik *muafiye* diye üç ayrı grubun iskân edildiği, ayrıca iki mezarası olan geniş bir yerleşim alanıdır. Son grubu oluşturan zümre, vergi muafiyetine tabi sipahi, kuşçu, körükçü ve din görevlileri şeklinde ifade edilmiştir. Yine camiye yakın medrese, zaviye, boyahane ve bir de pazaryeri olduğu anlaşılmaktadır. Adli işlerden sorumlu Mevlana Kadı Ataullah ile cami personeli de burada oturmaktadır (Yedi yıldız vd, 1992: 11-14).

Görsel-2: Eskipazar'ın güneyden görünüşü: Sağda ağaçlar içinde Cami ve kabristanlık, ileride küçük hamam

Bu bilgilere bakarak Eskipazar Camisi'nin, *Nefs-i Ordu* denilen merkezi bir köyde hizmet verdiğini, Hacımiroğulları Beyliği döneminde oluşturulan bu yapının Osmanlı idaresine geçildikten sonra da fonksiyonel kaldığını ileri sürebiliriz. Mevlana Kadı Ataullah'ın ve diğer idarecilerin burada oturması; ayrıca çevre köylerden gelen ahalinin hafta pazarı ve ibadet için burada toplanıyor olması, doğal olarak devlet işleri ve din hizmetleri sebebiyle caminin yoğunluğunu akla getirmektedir. Caminin bulunduğu alanı kapsayan köyün *Ordu* imlası kullanılarak tanımlanmasının özel bir nedeni vardır. Zira eski kaynaklarda başka bazı yerlerin statüsünü ifade etmek için de tercih edildiği görülen bu kavramın, askerî ve idarî merkez anlamına geldiğini biliyoruz⁵. Bu durumda Ordu köyünün, yörenin fethi ve iskânı sürecinde garnizon niteliği taşıdığı; Osmanlı idaresine girdikten sonra ise Bayramlı Kazası'nın merkezi olduğu, bu yüzden de eski evrakta *Nefs-i Ordu* veya *Kasaba-i Bayramlı* imlasıyla kayıt altına alındığı anlaşılmaktadır.

İşte bu şartlar altında söz konusu ibadethanenin önce bir asker mescidi olarak yapıldığını, bu mescidin Karadeniz Bölgesine has ahşap camiler şeklinde inşa edilmiş olabileceğini (Bayhan 2021: 22)⁶, sonradan Cuma camisine dönüştüğünü⁷, etrafında gelişen resmi ve sivil yoğunluğa bağlı olarak da Ordu kasabası-

4 Burada *bölük* tabiriyle, yörenin fethine katılan askerî zümrenin iskân alanı, *niyabet* kavramıyla kadı veya vekilinin adlı mıntıkası, "*ulvi*" tabiriyle de beylik ailesinin oluşturduğu topluluk kast edilmiştir (Yedi yıldız, 1985: 23, 49).

5 Aynı tabir, Giresun merkez Duroğlu Beldesi'nde Süleyman Bey'in fetih faaliyeti sırasında yaptırdığı "*ordu mescidi*" için de kullanılmıştır. Keza Taceddinoğulları Beyliği'nin merkezi olması dolayısıyla Samsun Çarşamba ilçesi Ordu köyü için de benzer bir durum söz konusudur (TT 52: 678; 387: 656; C. EV 166: 8299; TKGM, KK 43: 142b).

6 Ahmet Ali Bayhan, Ordu genelinde en eskisi 16. Yüzyıla; en yenisi 1905 yılına tarihlenen Osmanlı dönemine ait 48; Cumhuriyet dönemine ait 24 adet ahşap cami tespit etmiştir (Bayhan, 2020: 269-270).

7 Tahrir defterinde "*vakf-ı mescid-i câmi'-i Hacı Emir*" şeklindeki ibare, mescitten Cuma camisine dönüşüme işaret etmek için kullanılmış olabilir (Yedi yıldız vd, 1992: s. 329).

nın ortaya çıkmasına öncülük ettiğini ileri sürebiliriz. Geçen yüzyıllar içinde doğal afetler ve beşerî bazı nedenlerle kasabanın sahilde Orta Cami'ye⁸ yakın bir mevkide kurulan *Yeni Pazar'a* taşınması üzerine de burası, mazisine atfen *Eski Pazar*⁹ diye anılmaya başlanmış; böylece caminin adı da *Eskipazar Camisi* şeklinde kaydedilmiştir.

Eskipazar Camisi'nin Tarihçesi

İlk inşa kitabesi olmadığı için Eskipazar Camisi'nin yapım tarihi de belli değildir. Ancak 1455 tarihli sayımda Mesudiye'ye bağlı Eskidir köyünün vergi gelirlerinden söz edilirken "*Vakf-ı Mescid-i Câmî-i Hacı Emir, der-Ulvi*" denilmesi önemli bir ayrıntıdır. İlerleyen yıllarda yapılan kayıtlarda da *Câmî-i Hacı Emir* tabiri tekrarlı ifade edilmiştir (TT 387: 599; 716: 6-7, 380, 388; Yedi yıldız vd, 1992: 329). Kısaca, *Ulvi* denilen topluluğun oturduğu yerdeki *Hacı Emir Camisi* şeklinde sadeleştirilebilecek olan bu ibaredeki Ulvi kavramı, Hacı Emir Bey'in aile efradını ve ikamet ettikleri yeri, yani caminin bulunduğu Eskipazar ile çevresini işaret etmektedir. Başka bir deyişle *Ulvi* kavramı hem topluluk ve hem de yer adı olarak kullanılmıştır. 1485 tarihli kayıtlarda ise caminin adı *Câmî-i Ordu* şeklinde yazılmıştır¹⁰. Terkipte adı geçen şahıs Hacımiroğulları Beyliği adına da ilham kaynağı olan Hacı Emir (İbrahim) Bey'dir. Kısa da olsa bu ibareden, onun hastalanıp görevi oğlu Süleyman Bey'e bıraktığı 1386'dan önceki tarihlerde caminin inşa edildiği anlaşılmaktadır¹¹. Bu durumda Eskipazar Camisi'nin yaklaşık olarak inşa tarihi ve kim tarafından yaptırıldığı sorusuna cevap teşkil edecek bir neticeye ulaşılmış oluyor. Başka bir ifadeyle, Eskipazar'ın beylik merkezi yapılmasından önceki tarihlerde¹² caminin inşa edildiği; orijinal adının da *Hacı Emir Bey Camisi* olduğu anlaşılıyor. Osmanlı idaresine geçtikten sonra Canik-i Bayramlı Vilayeti'nin merkezinde oluşuna atfen bazen *Bayramlı Camisi* diye de anılmıştır (İE. EV 69: 7430)¹³.

Eskipazar Camisi'ndeki görevli sayısı ve bunların isim ve unvanları konusunda yeterli bilgi yoktur. 1455 tarihli kayıtlarda altı kişinin görev tanımları yapıp isimlerine yer verilerek bu konuda az da olsa bilgi sahibi olmamız sağlanmıştır. Görev tanımı yapılanlardan Mevlana Yusuf Fakı *hatib* ve *imam-ı Câmî*, Ebu'l-Müslim Fakı *ser-mahfil imam*, Bayezid oğlu Veys ise *hâfız-ı Câmî*'dir. Ayrıca Mevlana Abdullah ile Pir Aziz adlı şahıslar da *mülâzım-ı câmî* şeklinde yazılmıştır (Yedi yıldız vd, 1992: 13). Bu tarihten 30 yıl sonra yapılan kayıtlarda bahse konu caminin görevlileri arasında dört kişi imam, bir kişi hatip ve bir kişi de *hafız-ı câmî* şeklinde ifade edilmiştir. Yine civarda bulunan Demircilü köyünden Mevlana Bahaeddin adlı şahsın *müderis* ve *mülâzım-ı Câmî-i Ordu* şeklinde yazılması 1485'te camiyle ilişkili medresenin varlığını ortaya koymaktadır. Öte yandan Mevlana Süleyman Fakı adlı *kadî*'nin adlı işlerini buradan yönetmesi, cami ve çevresindeki beşerî yoğunluğun devam ettiğine işaret olarak kabul edilebilir (Yedi yıldız vd, 2002: 286)¹⁴.

8 Yedi yıldız, bu caminin 1790'lı yılların sonunda Canik Muhassılı Tayyar Mahmud Paşa'nın vekili Ali Ağa tarafından yaptırıldığını ileri sürer (Yedi yıldız, 1985: 57).

9 19. Yüzyıl nüfus kayıtlarında da bu adla yazılmıştır (NFS. d2331: 3; 12324: 3; 12294: 5).

10 1455 tarihli defterin başka bir yerinde "*karye-i Ordu, be ismi Ulvi*" denilerek köyün asil ismi tespit edilmiştir. (Yedi yıldız vd 1992: 14-15; 1485'de Abdili köyü de söz konusu caminin vakfıdır (Yedi yıldız vd, 2002: 51).

11 Necati Demir, 1723 tarihli bir evraka bakarak Eskipazar Camisi'nin Süleyman Bey tarafından yapıldığını ileri sürmüştü, ancak söz konusu evrakın tarafımızdan yapılan incelemesinde, kastedilen yapının Hatipli köyündeki Bayram Bey Camisi olduğu anlaşılmıştır (Demir, 2018: 107; Yine bkz. C.EV 249: 12415; Esterebâdî1990: 309).

12 Hacımiroğulları Beyliği'nin ilk merkezi, günümüzde Mesudiye ilçesinin sınırları içinde kalan Kaleköy'dür. Eskipazar'ın merkez oluşu ise Emir Süleyman Bey'in hükümdarlığı (1386-1198) dönemine tekabül eder (Demir 2018: 112-113).

13 Eski belgelerde geçen ve kazanın merkez camisi anlamına gelen bu imla tarzı, halk arasında yanlış anlamalara sebep olmuş, bu yüzden caminin Bayram Bey tarafından yaptırıldığı intibah oluşmuştur. Bu yanlış isimlendirme resmi kurumlar tarafından da kullanılmıştır (Örnek: Türkiye Kültür Portalı; <https://www.kulturportali.gov.tr> ; <https://www.ordu.bel.tr> (Erişim: 15. 02. 2022).

14 "*Câmî-i Ordu*" tabiri için bkz. TT52: 678; 387: 656; C.EV166: 8299; TKGM, KK43: 142b.

Tablo-1: Eskipazar (Hacı Emir Bey) Camisi'nin Gelir Ve Personel Durumu (1455-1530)**Gelir Durumu**

Gelir Yazılan Köy / Mezra	Gelirin Cinsi	Tahsis Yılı	Gelir Miktarı (Akçe)	Toplam Gelir (Akçe)
Karye-i Eskidir (Milas / Mesudiye)	Malikâne Hissesi	1455	4.212	4.212
Mezra-i Abdüllü (Milas / Mesudiye)	Malikâne Hissesi	1485	189	189
Karye-i Eskidir (Milas / Mesudiye)	Malikâne Hissesi	1530	1.300	1.868
Mezra-i Abdüllü (Milas / Mesudiye)	Malikâne Hissesi		568	

Personel Durumu

Görevliler	Oturdukları Yer	Görev Tanımı	Görev Yılı	Açıklama
Mevlana Yusuf Fakı	Nefs-i Ordu	Hatib ve imam-ı Câmî'	1455	Caminin bilinen en eski personeli olan bu şahıslardan ayrı, altı kişi daha "fakîh" yazılarak ilmiye zümresi içinde gösterilmiştir.
Ebu'l-Müslim Fakı		Ser-mahfil imam		
Bayezid oğlu Veys		Hafız-ı câmi		
Mevlana Abdullah ve Pir Aziz		Mülâzım-ı Câmî'		

Kaynak: TT387: 599; Yediyıldız vd. (1992: 12-13, 329-330; 2022: 51).

Yörenin en önemli toplanma alanı ve Bayramlı Kazası'nın da merkezi olan Eskipazar'da, cami dışında beslenme, barınma ve temizlik gibi zaruri ihtiyaçların karşılanabileceği bir takım sosyal yapıların da olması icap eder.

Görsel-3a-b: Eskipazar Camisi'nin 2020'de başlayan onarım çalışmaları esnasındaki görünüşü

(URL 1)

Bu hususta açık bir bilgi verilmemesine karşın, Ordu köyüne bağlı Süleymanbeylü mezrasında beş kişilik bir grubun "kadimlik yurdlarıyla zaviyedar" yazıldığıının belirtilmiş olması, konuya bir nebze olsun açıklık getirmektedir. Buna göre Yavaş Abdal adlı dervişin oğulları Sâmî, Mahmud, Bestam, Bayezid ve Hüseyin bir nevi aş evi niteliği taşıyan zaviyenin çalışanı olarak gösterilmiştir. 1485'de aynı görevin Sâmî Abdal oğlu Turali Abdal tarafından icra edildiği anlaşılmaktadır. Bu tarihten yaklaşık 60 yıl sonra Şeyh İbrahim ve oğlu Ali'nin zaviyede¹⁵, Mevlana Yusuf adlı şahsın ise ilmiye mensubu olarak (muhtemelen medresede) hizmet ettiği belirtilmiştir. Ayrıca "bâc-ı bazar-ı Ordu / âsiyâb-ı nefis-i Ordu" diye, burada kurulan hafta pazarından, değirmenlerden ve alınan vergilerden söz edilmiştir (TT 255: 305, 306; Yedi-

15 1547 tarihli olan bu kayıtlara göre, zaviye görevlisi şahıslar Nefs-i Ordu'da oturmaktadır (TT 255: 305).

Ordu Şehrinin Kuruluşuna Öncülük Eden Vakıf Eserlerinden Eskipazar (Hacı Emir İbrahim Bey) Camisi

yıldız vd 1992: 15; Yediyıldız vd 2002: 298)¹⁶. Bu durumda, Eskipazar'da Hacı Emir Bey Cami etrafında, onunla ilişkili medrese ve zaviye / aş evi ile bunların doğal uzantıları tabhâne¹⁷, hamamlar, değirmenler, fırın, ambar, kademhane ve çeşmelerden oluşan bir vakıf külliye ortaya çıkmıştır. Bu oluşum, bazı büyük merkezlerde örneğine rastlanan *zaviyeli cami* uygulamasını akla getirmektedir¹⁸. Öyle anlaşılıyor ki, Eskipazar'da çevre köylerden ve uzak yerlerden gelenlerin pazar kurup konakladığı müesses bir ortam söz konusudur.¹⁹ Dolayısıyla Eskipazar Camisi ekseninde köy ortamından kasabaya geçiş sürecinin yaşandığı ileri sürülebilir²⁰. Mahalli kaynakların verdiği bilgiye göre *caminin bulunduğu düzlüğün etrafında çarşı (hafta pazarı) kurulan bir alan, daha ileride ise kervanların konaklaması için Katırcıoğlu Hanları denilen yapılar vardır* (Çebi, 1973: 50). Halen kalıntıları mevcut durumdaki hamamlar, kabristanlık ve kazı ile ortaya çıkan başka yapı kalıntıları da bu tespitleri doğrulamaktadır.

Ne var ki, sebepleri yeterince tespit edilememiş olsa da Eskipazar'ın ve buradaki vakıf kurumların zamanla önemini kaybettiği anlaşılmaktadır. Nitekim vakıf defterlerinde ve bazı perakende evrakta, Civil Deresi etrafındaki düzlüklerin Trabzon Hatuniye İmareti için çeltik ekim alanına dönüştürüldüğüne işaret edilir. Bu uygulamanın rutubetli ve sağlıksız koşullara ortam hazırladığı, dolayısıyla Eskipazar'ın cazibesini kaybetmeye başladığı ileri sürülebilir (TT 557: 31-32; İE. EV 69: 7430; 59: 6492; DVNSMHM. d 85: 20; 41:272)²¹.

Görsel-4a-b: Eskipazar Camisi'nin onarım esnasında doğu cephesi ve sağda Büyük Hamam

Öte yandan 17. yüzyıl başlarında Ordu-Giresun yöresini de kapsayacak şekilde gelişen Celâlî İsyanlarının yıkıcı etkileri üzerinde durmak, olaylar sırasında Eskipazar Camisi'nin durumuna açıklık getirecek emareleri aramak gerekebilir. Nitekim 4 Mart 1606 tarihli bir belgeye göre Hacı Şamlu, Kara Hızır, Mehmed Çavuş ve adamlarından oluşan Celafiler, çıkardıkları isyanda yöreyi kasıp kavurmuşlar; yağmalamadık köy ve kasaba bırakmamışlar, hatta bir ara savunmasız sivil halkın canını kurtarmak için sığındığı Giresun Kalesi'ni bile kuşatmışlardır. Eskipazar'da ikamet eden Vilayet Müsellimi Abacızâde Ali Bey'in konağı basılmış, oğlu ve hanımı ile yedi nefer hizmetkârı katledilmiş, emval ve erzakı da yağmalanmıştır. Karahisar Sancakbeyi Seyyid Mehmed Paşa'nın bastırıp sona erdirdiği bu isyanda Eskipazar kasabasının,

16 Sâmit Abdal zaviyesi için bkz. Mehmet Fatsa, *Karadenizde Zaviyeler*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 330-333.

17 *Tabhane*, zaviye veya medreselerin yatılacak kısmına denir (Ertuğ 2000: 219-220).

18 Bk. Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İctimaî Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 /1-2 (Ağustos 2015), s. 3-80; Önceden Süleymanbeylü mezrasında oturan derviş zümresinin 1547 ve 1613 sayımlarından buradan ayrılarak Ordu köyüne geldikleri anlaşılmaktadır (TT 255: 308; 716: 6-10).

19 1455'te Sâmit Abdal ailesinin yaşadığı Süleymanbeylü'de 1547'de zaviyedar kaydı yapılmamıştır. Buna karşın Eskipazar Camisi yanında oturup zaviye hizmetinde bulunduğu belirtilen Şeyh İbrahim ile oğlu Ali, muhtemelen Sâmit Abdal nesebinden oldukları halde Süleymanbeylü'den göç edip buraya yerleşmişlerdir (TT 255: 305, 308).

20 1455'te burada faal olduğu belirtilen meslek erbabı ve Ahiler için bkz. (Yediyıldız vd 1992: 12-13,18-21).

21 Eskipazar'ın bu tarihlerde sel, deprem gibi doğal afetlere veya yağmalama, yangın gibi beşeri tahribata muhatap olabileceği hususu da ayrıca araştırılabilir.

dolayısıyla da cami ve külliyesinin de hayli zarar görmüş olması icap eder (AE, SMDI 2: 167; Emecen 2005: 84-85). Nitekim olaylar yüzünden Eskipazar halkı burayı terk etmiş olmalı ki, 1642 tarihli avarız kayıtlarında bu isimde bir yerleşim alanından söz edilmemiştir (Öz vd 2008: 157-231). Söz konusu belgede, asilerin verdiği zararın bir dökümü yapılmamış, özel olarak Eskipazar Camisi'nin durumuna ilişkin de detay verilmemiştir. Ancak 2022'deki onarım sırasında cami tabanı ve çevresinde yapılan sondaj kazılarında önemli miktarda yangın emarelerine rastlanmış olması, Hacı Şamlu isyanı sırasında oluşan tahribatı akla getirmektedir.

Söz konusu isyandan sonra bölgede meydana gelen hasarı ve sosyal durumu tespit etmek amacıyla yapılan yeni kayıtlarda beşeri yoğunluğun kaybolması yüzünden, camiye gelir sağlayan Eskidır ve Abdüllü köyleri ile Nefs-i Ordu'daki vakıf gelirlerin tahsis alanlarının değiştirildiğine dair de önemli işaretler vardır. Buna göre Nefs-i Ordu'daki gelirlerin bir kısmı Trabzon Hatuniye İmareti'ne ve Abdüllü köyü gelirleri Ömer Paşa Camisi vakfına aktarılırken, Eskidır köyü de tımara yazılmıştır (TT 557: 32; 716: 6-7, 380; İ.EV 69: 7430; 59: 6492; DVNSMHM. d, 85: 20).

Bu gelişmeye rağmen Eskipazar Camisi'nin yeniden inşa edilmek istenmesi; ayrıca imam ve müezzin görevlendirildiğinin belirtilmesi, buranın merkezi konumunu muhafaza etme çabası olarak görülebilir (TKGM, KK 99-10 / 169:1a; Öz vd 2008: 157, 171, 223-225,230-231). Nitekim 1642 tarihli avarız kayıtlarında bu yönde gösterilen çabalara geniş yer verilmiştir. Buna göre Bucak köyü halkıyla çevreden toplam 35 kişi, Serdar Ahmed Ağa ve yeniçeri Hüdâverdi adlı şahısların nezaretinde bu işle ilgili olarak görevlendirilmiştir. Avarız defterinde *“cümlemiz salât-ı cum'a ve ıydeyn edasından mahrum olmağla halimiz mükedder olup.../ mabed-i kadimin ve mevzi-i şerifin harab olması münasip olmamağla...”* denilerek, yüksek anı değeri taşıyan ve halen Bayramlı Kazası'nın adlı merkezi durumunu muhafaza eden²² Eskipazar ile caminin harap vaziyetinden rahatsızlık duyulduğu; Cuma ve vakit namazlarının eda edilemeyişinin münasip düşmediği ifade edilmiştir. Aynı defterde camide görev yapacak imam hatip ve müezzinlerin de Bucak köyünden seçildiğine işaret edilmiştir (Öz vd, 2008: 223-225, 230-231). Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, isyan bastırılmasına rağmen Eskipazar'ın ve Cuma caminin harap hali, kamu efkârını rahatsız edecek boyutlardadır. Bu durumun telafisi için bir yandan din adamları görevlendirilirken diğer yandan da onarım için gerekli iş gücünün sağlanmasına yönelik adımlar atılmış, çaba sarf edilmiştir.

Eskipazar Camisi'nin 17 Ağustos 1668 tarihinde yaşanan ve Karadeniz Bölgesini de fazla etkileyen zelzeleden (YB 04 2: 90) gördüğü zararı; ayrıca 18. yüzyıldaki durumunu izleyebileceğimiz belge ve bilgilerden yoksun durumdayız. Ancak 21 Şubat 1716 tarihli perakende bir evrakta, *“Trabzon'da vâki' merhum ve mağfûrû'n-leh Hatuniye evkafından olmak üzere yevmi nîm akçe vazife ile Bayramlı Kazası Cami'-i Şerifi'nde cüzhan Ömer fevt olup”* ibaresi yer alır (İE. EV 69: 7430) ki, bu küçük ayrıntı caminin yeniden inşası için 17. yüzyılın ortalarında gösterilen çabaların başarıya ulaştığını, mübarek gün ve gecelerde toplu ibadet yapabilecek kapasiteye uygun hale getirildiğini, burada görev yapanların iaşesinin de Trabzon Hatuniye vakfından karşılandığını göstermektedir.

Eskipazar Camisi'ne asıl müdahalenin 18. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı bilinmektedir. Canikli Battal Hüseyin Paşa tarafından yıkılarak minaresi ile birlikte 1783 yılında yeniden inşa edilmiştir²³. Yapının inşasına neden gerek duyulduğu hususu ise şimdilik karanlıkta kalmış durumdadır. Halen mevcut yapının be-

22 Abdullahlu köyünde mukim Bayram oğlu Molla Mehmed adlı şahsın “an kuzâd” şeklinde yazılarak adli işlerin burada sürdürüldüğü ifade edilmek istenmiştir (Öz vd. 2008: 225).

23 Battal Hüseyin Paşa, Ordu yöresinin de bağlı olduğu Karahisar-ı Şarki Sancağı'na da baktığı yıllarda eseri yıkıp yeniden inşa etmiş olmalıdır (Mert, 1993: 151-154; 1973: 57. Kitabede yer alan tarih: 16 Rebiülevvel Sene 1197 (19 Şubat 1783) şeklindedir.

den duvarlarının temel kısmının bu müdahaleden kalma olduğu düşünülmektedir²⁴. Ancak, her ne kadar cami yenilenmiş ise de kasaba eski ihtişamlı günlerine bir daha dönememiştir. Mahalli bilgi kaynaklarına göre, kasabanın tenhalaşmasına *mütegalibe* denilen zorbarlar sebep olmuş; can ve mal güvenliği kalmanınca halk daha kuzeydeki Bucak köyüne göçe mecbur kalmıştır (Çebi 2000: 49). 19. Yüzyılın başlarından itibaren sahilde İskele ile İbrahim Ağa Cami çevresinde şekillenen Yeni Pazar'ın yoğunluk kazanması üzerine burası *Eski Pazar* adıyla küçük bir köy ünitesine dönüşmüştür²⁵.

Konuyla ilgi ulaşılabildiğimiz bilgi ve belgeler şimdilik bunlardan ibarettir. Ancak bazı eski belgelerin eksik, yanlış okunması veya yanlış yorumlanması neticesinde Eskipazar Camisi ile karıştırılan²⁶ başka bir yapının, yani **Hatıpli Camisi**'nin tarihine de bu çalışmamız içinde yer vermeyi, bundan sonra olası hataların önüne geçmek bakımından faydalı görüyoruz.

Yörede yaptığımız saha çalışmaları esnasında, yerel halktan edindiğimiz bilgilere göre Eskipazar'ın 8-9 km doğusunda Melet Irmağı kenarında Eyüplü köyü Yağcılı mevkiindeki cami, Osmanlı öncesine ait bir yapı olarak bilinip varlığını sürdürürken 1966 yılında yaşanan sel afetinde zarar görmüş, kullanılmayacak vaziyet alınca da yıkılarak yerine beton bir cami inşa edilmiştir²⁷. Söz konusu cami ile ilgili çok fazla belge olmamakla birlikte, mevcut materyallerden hareketle bir sonuca gitmek mümkündür. Şöyle ki;

Yörenin fethi ve Türkler tarafından iskânı aşamasında Civil Deresi ile Melet Irmağı arasındaki sahada Derzilü, İncirli ve Yaycılı adıyla üç köy; Eyüplü diye bir de mezra kurulmuş ve bu durum 1455 tarihli kayıtlara konu edilmiştir. Köy veya mezra olarak *Hatıpli* bu tarihli kayıtlarda yer almamıştır. İki büyük akarsu arasında kalan bu geniş sahada ahalinin toplanıp ibadet ettiği caminin 1485'te imamı da Yaycılı'da oturan Seyyid Ali adlı şahıstır. 1547'de Derzilü'den Ali oğlu Himmmed Fakı'nın ve 1642 yılında da Eyüplü mezrasından Yusuf oğlu Ali'nin aynı göreve baktığı haber verilmiştir (TT 255: 435; Yediyıldız vd. 1992: 106-109; Yediyıldız vd. 2002: 398, 401). Ancak bu tarihlerde caminin özel adı ve kim tarafından inşa edildiğine dair bilgi verilmemiştir. Buna mukabil 1682 tarihli bir vakıf evrakında "*Eyüplü nâm mevrada merhum Bayram Beğ'in bina eylediği Cami-i şerif*" ibaresi kullanılarak önemli bir ayrıntıya dikkat çekilmiştir²⁸. 1723 tarihli başka bir belgede ise *Cami-i şerif, der karye-i Hatıpli, tâbi-i kaza-i Bayramlı* ifadesinden sonra Bayram Beğ (*in*) bina eylediği *câmi* denilerek (C. EV 249: 12415)²⁹, camiye yaptıran kişi ve caminin bulunduğu alanın ismi açıkça belirtilmiştir. Yani caminin bulunduğu Yaycılı mevkii, Hatıpli köyü içinde mütalaa edilmiş, camiye yaptıran şahsın da Bayram Bey olduğu haber verilmiştir.

Bu kayıtlardan ve sahadan edindiğimiz başka bilgilerden anlaşılmaktadır ki, caminin bulunduğu alan Yaycılı mevkii olup burası önceleri Eyüplü köyünde, daha sonra da Hatıpli içinde gösterilmiştir. Caminin yeri aynı kalsa da idari düzenlemelerle sınırların, köy adlarının değişmesi kaynaklara da yansımış gözükmektedir. Bu yüzden söz konusu yapı 18. ve 19. yüzyıllarda *Hatıpli Camisi* şeklinde kayıtlara geçmiştir. Nitekim 1815 tarihli bir görev evrakında Hatıpli köyünde oturduğu haber verilen Abdülfettah Efendi'nin *Cam-i Hatıpli*'de imam hatip olduğu, 1858'de görevlendirme tekrarı esnasında da bu tabirin kullanıldığı,

24 1851 ve 1870 tarihli vakıf defterlerinde bu yönde bilgi yoktur (EV.d 14852: 11; 19358: 3-4; DVNSMHM. d 69: 62: 71: 68; 61: 621).

25 Bu tarihlerde Mütessellim Hurşid Ağa, *Nefs-i kasaba-i Ordu-yı Bayramlı* diye anılan Yenipazar'da oturmaktadır (NFS.d 1041: 2b; 1042: 2b-3a, 25a; 12331: 3; 12324: 3).

26 Necati Demir, vakıf evrakında geçen "*Bayramlı kazasında Bayram Bey(in) bina eylediği câmi-i şerif*" ibaresini, Eskipazar Cami ile ilgili görerek, hatta Bayram Bey'in yerine Emir Süleyman Bey'i de koyarak caminin Süleyman Bey tarafından yapıldığı sonucuna ulaşmıştır (Demir 2018: 117, 210); Oysa 1642 tarihli avarız defterinde "*Câmi-i Ordu-yı Bayramlı*" ibaresiyle Bayramlı kazasında *Ordu Camisi* denilmek istenmiş ve farklılığa işaret edilmiştir (Öz vd.2008: 235).

27 Bu bilgiler, dedesi ve babası da Yaycılı Camisi'nde imamlık yapmış olan ve halen bu görevi sürdüren İsmail Korkmaz'dan alınmıştır (Mevlüt oğlu, Eyüplü köyü, 1963 doğumlu).

28 Aynı evrakın başka yerinde de "*Bayram Beğ kazasında mütevaffa Bayram Beğ'in bina eylediği cami*" ibaresi yer alır (İE. EV 21: 25/39).

29 Bu tarihte caminin imam hatibi Musa Halife adlı şahsın vefat ettiği ve yerinin boş kaldığının belirtildiğini de ilave etmiş olalım.

böylece buraların Hatipli diye kayıt altına alındığı anlaşılmaktadır (HAT 1532: 49; EV. MH 66: 134)³⁰.

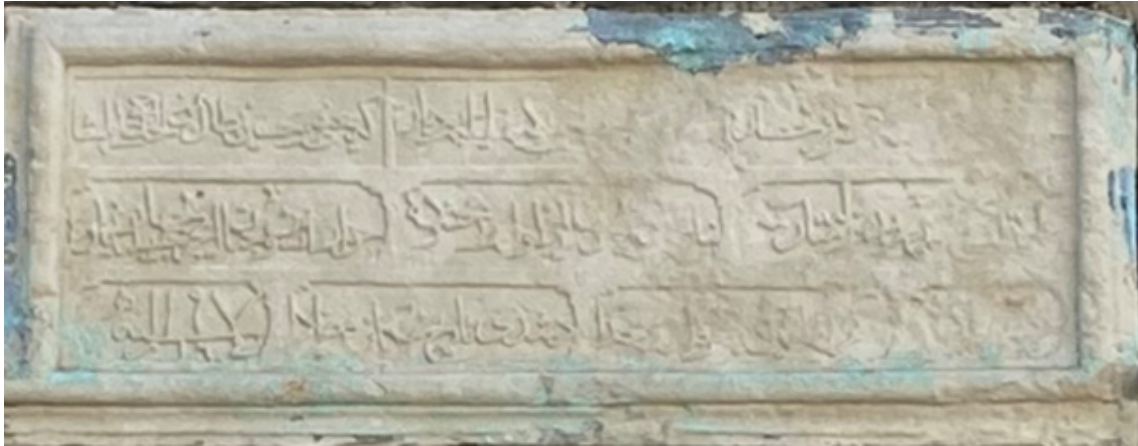
Hatipli Camisi'nin ilk banisi olarak vesikalarda adı geçen Bayram Bey, Hacıemiroğulları Beyliği'nin kurucusudur ve Eskipazar Camisi'ni yaptıran Hacı Emir (İbrahim) Bey'in de babasıdır. Karadeniz Bölgesi'nin Türk yerleşimine açılması için gösterdiği yoğun çabadan sonra 1357'de tahtını oğlu Emir (İbrahim) Bey'e bırakmıştır (Tellioglu, 2015: 147-149; Demir, 2018: 87-98) Hatipli köyündeki caminin varlığı, onun iskân faaliyetlerini Ordu sahillerine kadar indirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu caminin ilk inşasını 1350'lere kadar indirmek mümkündür. Başka bir deyişle Eskipazar Camisi'nden daha erken tarihli bir cami söz konusudur (Fatsa, 2021: 297-333). Bu denli eskiliğine rağmen 15 ve 16. yüzyıllarda hazırlanan tahrir defterlerinde özel adının geçmemesi ise izaha muhtaç bir konudur.

Hatipli Camisinin fiziki özelliklerini ve etrafında zaviye gibi müstemilatının olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak 1455 tarihli defter ile müteakip evrakta Turnasuyu köyünde oturduğu haber verilen Şeyh Piro Abdal Zaviyesi'nin (TT 255: 429; 557: 31; Yedi yıldız vd. 1992: 35-36; Fatsa, 2017: 344-346) imaret hizmetleri bağlamında Hatipli Camisi ile ilişkisi araştırılabilir.

Yöre halkının verdiği bilgilere göre 1966'da yıkılan cami dikdörtgene yakın kare planlı, yığma tekniği ile inşa edilmiş, dört omuzlu kırma çatılıdır. Ayrıca caminin haziresinde şahideli mezar taşlarından oluşan bir de kabristanlık vardır³¹. Bu kısa izahattan sonra tekrar asıl konumuza geçebiliriz.

Eskipazar Camisi'ne Ait Kitabeler ve Diğer Kalıntılar

Eskipazar Camisi'nin ilk yapıldığı döneme ait bir kitabesi yoktur. Ancak mevcut yapının harim kapısı üzerindeki mermer kitabe, bazı kısımları okunamayacak derecede yıpranmış olmasına rağmen önemli bilgiler içermektedir. Yine Ankara Etnografya Müzesi'nde muhafaza edilen kapı kanatları üzerindeki hadis istiflemesi, ayrıca eski bir fotoğrafta giriş kapısının kemer kilit taşı üzerine sonradan yazılmış bir tarih söz konusudur. Bunların dışında caminin muhtelif yerlerine cemaat tarafından kazınmak suretiyle yazıldığı düşünülen tarihler de tespit edilmiştir. Mevcut kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

Görsel-5: Caminin giriş kapısı üzerindeki kitabe

....Karahisar...	... inâyetle bu diyara	Ki yani mir Hüseyin Battal bin El Hac Ali Paşa
İmaret kıldı bir mescid-i cedidle	Bir minare ol rûz-ı Mahşerde	Civar itsün cinân içre habib ile cihar yâre
... Hüdâ	Düştü târih-i mekân farz-ı eda	Fi 16 Rebiül Evvel Sene 1197 (19 Şubat 1783)

30 Aynı tarihlerde Molla Ali'de bu köyde mukim gösterilmiştir (NFS.d 1041: 100).

31 Yayıncı Camisi imamı İsmail Korkmaz.

Hayli yıpranmış olsa da bu kitabe metninden Beylerbeyi Canikli Hüseyin Battal Paşa'nın, minaresiyle birlikte camiyi 1783 yılında yaptırdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca babası, Canikli Hacı Ali Paşa olarak belirtildikten başka, camiyi yaptırdığı tarihlerde Karahisar-ı Şarki Sancağı'nın da ona bağlı olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır (Mert 1993: 151-154). Caminin girişini gösteren bir fotoğrafta, kemer kilit taşında yazılı 1213 (1798) tarihi görülmektedir ki, asıl kitabedeki tarihten 15 yıl sonraya denk gelmektedir. Bu durum, cami inşaatının uzun sürdüğüne işaret olarak da görülebilir. Söz konusu fotoğraf 1939 Erzincan depreminden önce çekilmiş olup, fotoğrafta minberden bozma sahte / yalancı künde-kari parçaların kullanımı ile yapılan kapı kanatları o tarihlerde henüz yerindedir (Görsel 6a).

Görsel-6a-b: Orijinal kapı kanatlarının 1931'de yerindeki (URL 2) ve Ankara Etnografya Müzesi'ndeki hali

Caminin avlusunda, kuzeydoğu köşede duvara bitişik olarak inşa edilmiş olan minarenin 1877'de Katırcıoğlu Hacı Mustafa Ağa tarafından yaptırıldığı yönünde bilgilerin olması (Baş 1997: 101) ise izah gerektiren bir konudur. Minarenin kaidesi cepheden öne ve arkaya doğru taşırılmış olup, gövde kısmı ile kaide kısmında işçilik farkı dikkat çeker. Minarenin kaidesi, medrese beden duvarı ve taç kapı ile aynı tarzda bir bütün olarak inşa edildiğinden, bu bölümler yapının Beylik dönemindeki inşasından kalma olarak görülebilir. Bu durumda Canikli Hüseyin Battal Paşa ve Katırcıoğlu Hacı Mustafa Ağa tarafından yeniden yaptırıldığı belirtilen minare ile kaidenin üst kısmı kast edilmiş olmalıdır. 1939 yılı Erzincan depreminde büyük ölçüde tahrip olan cami, 1948 yılında yeniden inşa edilmiş (Karaca, 1947:1-2), bu aşamada şerefeden üstü yıkılan minare de tamamlanmıştır. Günümüzde ise yıkılma tehlikesi taşıdığı yönündeki rapor gereği minarenin kaideden itibaren yıkılarak yeniden yapılmasına karar verilmiştir. Caminin, 1939 Erzincan depreminden sonra küçültülerek inşa edildiğine dair verilen bilgilerin doğru olmadığı, yapılan kazılar sonrasında açıklık kazanmış, harim kısmının aynı temel üzerine inşa edildiği tespit edilmiştir. Bu aşamada son cemaat yerinin üstü açık bırakılmış, taç kapı ve minarenin kaidesi ise kısmen kesme taş ile kaplanmıştır.

Konuyla alakalı bir çalışması bulunan Ali Baş, 1935 yılında Eskipazar Camisi'nden Ankara Etnografya Müzesi'ne iki adet kapı ile bir adet pencere kanadının getirildiğini, bunlardan 11. 203 ve 11.205 numaralı olanların kapı, 11. 204 numaralı olanın ise pencere kanadı olduğunu; 11. 203 numaralı olanı müzenin ahşap eserler seksiyonunda sergilendiğini, diğer ikisinin depoda olduğunu, ancak depodakileri görme imkânı bulamadığını ifade eder (Baş 1997: 103). Öte yandan envanter fişinde ceviz tahtasından, eski bir minberin parçaları birbirine eklenerek ve bir kapının iki tahtasına ilave edilmek suretiyle vücuda getirilmiş, her tarafı kurt yeniği şeklinde bir tasvirde bulunur. Gönül Öney, bu parçaların 13-14. yüzyıllara ait olduğunu ifade etmiştir (Öney 1970: 138). Ali Baş ise söz konusu parçalarla ilgili şu değerlendirmede bulunur; "Söz konusu parçalar yapının özgün minberine ait olabilir. Bu parçaların Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türkler dönemine ait en eski buluntuları arasında yer aldığını söylemek mümkün görülmektedir" (Baş 1997: 103).

Kapının 1931 yılında çekildiği belirtilen ve yapıya ait şu ana kadar tespit edebildiğimiz en eski fotoğrafta, kapı kanatlarının iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır. Kapı banisini belirten kısım üzerindeki yazı, tahribat nedeni ile okunamamaktadır (Görsel 6a-b). Kanatların üst kısmında dikdörtgen kartuşlar içerisine sülüs hatla hadis istifinin transkripsiyonu ise şöyledir:

*Gâle Resûlullah sallalahû aleyhi ve selem
Men beneâ lillâhi mesciden bena allâhû lehû beyten fi'l-cenneti*

*

*Resulullah sallalahû aleyhi ve selem dedi ki
Kim Allah için mescit yaparsa Allah da ona Cennette bir ev yapar*

Eskipazar Camisi'nin Mimari Özellikleri ve Geçirdiği Değişiklikler

Eskipazar Camisi'nin yeniden ihya edilebilmesi için yapılan ön hazırlıklardan sonra 2021 yılında restorasyona başlanmıştır. Bu aşamada caminin beden duvarları ve kolonlarında sıva raspası yapılmış, mihrap, minber, kürsü gibi elemanları, zemin döşemeleri, ahşap tavanı, kadınlar mahfili, son cemaat yeri ve çatısı sökülmüştür. Yapı çevresinde drenaj kanalları açılmış, bu sırada medrese ve önceki dönem yapılarına ait olduğu değerlendirilen temeller açığa çıkmıştır. Harim zemininde yapılan kazı çalışmasıyla sonradan doldurulduğu anlaşılan hafriyat kaldırılarak 85 cm. aşağıya inilmiş ve bu kotta 1783 yılındaki camiye ait olduğu değerlendirilen zemine ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular sayesinde yapı ile ilgili malzeme kullanımı, yapım tekniği, dönemsel müdahaleler vs. gibi konular daha anlaşılabilir hale gelmiştir. Çalışmalarda özgün minber ve mihraba ait parçalar ile silme, söve, saçak gibi mimari buluntulara ulaşılmıştır. Bu veriler doğrultusunda restitüsyon projeleri hazırlanmış ve restorasyon projesi revize edilmiştir.

Yapının beden duvarlarının kalınlığı 60 ile 66 cm. arasında değişir. Temeli ise 110 – 120 cm. kalınlığındadır. Kâgir sistemde inşa edilen duvarlarda, değişken boyutlu kaba yonu ve moloz taşlarla birlikte, devşirme mermer mimari parçalar ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Kesme taş kullanımı ise kapı ve pencere söveleri ile harim kolonlarında görülür. Duvar örgüsü kısmen, kolonların sonradan tamamlanan bölümleri tuğladır. İlk dönemde almaşık sistemde (üç sıra taş, bir sıra tuğla) inşa edildiği değerlendirilen yapının beden duvarları, 1939 Erzincan depreminde yıkılınca 1948 yılında kâgir sistemle tekrar inşa edilmiştir.

Bu aşamada sağlam kalan tuğla malzemenin tekrar değerlendirilerek, özellikle batı duvarında almaşık sistem yeniden yakalanmaya çalışılmıştır. Kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen formlu yapı, son cemaat yeri ve harimden oluşur. Son cemaat yerinde yapılan kazı çalışmalarında aynı oturum alanında üç farklı döneme ait son cemaat yerinin temelleri açığa çıkarılmıştır. Her üç yapıda da son cemaat yeri doğu ve batı kanatlarının giriş bölümüne göre bir basamak yüksekte yapılmıştır. Harim, yaklaşık 18.30X14.10 metre boyutlarındadır. Harimdeki 70X70 cm. boyutlarındaki kare kesitli 9 adet yiğma kolon, plan bakı-

Ordu Şehrinin Kuruluşuna Öncülük Eden Vakıf Eserlerinden Eskipazar (Hacı Emir İbrahim Bey) Camisi mindan yapının Beylikler dönemindeki “Eş Değerde Çok Üniteli Camiler” grubuna işaret eder. Anadolu Selçuklu dönemi ile klasik Osmanlı dönemi arasında bir geçiş aşaması olan bu dönem camilerinde, yöresel gereksinimleri karşılayacak şekilde yapılar inşa edilmiş, son cemaat yeri ilk kez plana eklenmiştir. Yoğun süslemeli Selçuklu taç kapılarının yerine sade bir kompozisyon tercih edilmiş, minber ve mihrapta mermer kullanımı yaygınlaşmıştır.

Görsel-7 a-b-c-d: Batı, Doğu, Kuzey ve Güney cepheleer

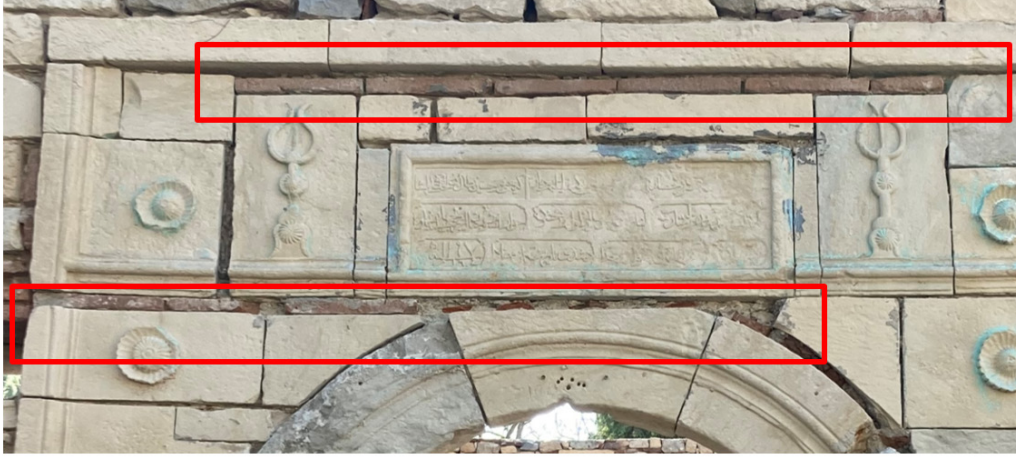

Görsel-8 a-b: Birinci dönem yapısına ait temel duvarları

Raspa çalışması sonrasında duvarlarda depremde yıkılan caminin yapı malzemeleri ile birlikte devşirme malzemenin de kullanıldığı görülmüştür. Duvarlarda yer yer üç sıra tuğla bir sıra taşlı almaşık sistem uygulaması, caminin deprem öncesindeki yapım tekniğine atf olarak değerlendirilmiştir. Duvarlar, sağlam kalan tuğlaların tekrar kullanımı ile kısmen almaşık ve kagir sistemde inşa edilmiştir. Alt pencereler kare kesitli ahşap atkılarla, üst pencereler tuğladan yapılmış sivri kemerlerle geçilmiştir. Harim zemini doldurulmak suretiyle yükseltildiğinden, kapı ve pencereler de şimdiki seviyesine yükseltilmiştir. 1948 yılında aynı malzemeler ile yeniden yapılan giriş bölümünde basit işçilik olduğu için denge sağlamak amacıyla taş aralarına tuğla plakalar sıkıştırılmıştır (Görsel 10).

Görsel -9 a-b-c: Kuzey cephe, kapı ve pencere zeminine yapılan dolgular

Görsel -10: Harim kapısının yeniden inşası aşamasındaki işçilik hataları

Görsel-11 a-b-c-d-e-f-g: Beden duvarlarında devşirme malzeme kullanımı

Restorasyon çalışmalarıyla birlikte harimde kadınlar mahfili, mihrap, minber, kürsü, taban döşemeleri, ahşap tavan gibi mimari birim ve elamanlar kaldırılmış, beden duvarları ile kolonlarda sıva raspası yapılmış, yapı zemininde kazı çalışması gerçekleştirilerek önceki dönem yapılarının zemin kotları açığa çıkarılmıştır. Bu çalışmalarda eski camilerin temel ve zeminleri ile taşıyıcıları, mihrap ve minbere ait parçalar, profilli çatı saçakları gibi önemli bulgulara ulaşılmıştır. Bunlarla birlikte Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait sikkeler, sırlı seramikler, mimari parçalar da bulunmuştur.

Görsel-12a-b-c: Sıva raspası yapıldıktan sonra beden duvarları ve kolonlar

Restitüsyon Çalışması

Restitüsyon kısmen ya da tamamen yok olmuş ya da ilk biçimi değiştirilmiş bir anıtın/yapının planını, cephesini, süslemesini harabesine, kalıntılara ya da kaynaklara göre yeniden çizme işi olarak tanımlanır. Restitüsyon çalışmaları, bir eserin özgün tasarımını açıklamak, tarihi gelişimini irdelemek, kalıntıların daha iyi kavranabilmesini sağlamak için yapılır. Rölöve analizi, tarihi araştırma ve benzeri örneklerin karşılaştırmalı etüdü sonucunda; dönemler itibarıyla değişikliğe uğramış, eklenmiş, kısmen yıkılmış veya yok olmuş öğelerin ve/veya yapıların ilk tasarımlarındaki süreçten itibaren tarihsel durumlarını belirten rapor/belge ile ölçekli çizimlerle düzenlenir. İncelenen bina birden fazla onarım geçirmişse, bu evrelere ait izler, veriler değerlendirilerek, ilk tasarım ve onu izleyen dönemler Birinci Dönem Restitüsyonu, İkinci Dönem Restitüsyonu şeklinde adlandırılabilir³². Yukarıdaki tanımlama çerçevesinde arşiv kayıtları, kazı buluntuları ve rölöve analizi gibi verilerin değerlendirilmesi ile yapının onarım geçirdiği evreler ana hatları ile belirlenmeye çalışılmıştır. Samsun Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu, Zan Mimarlık tarafından hazırlanan rölöve ve restorasyon projelerini onaylasa da yapının özgün dokusu hakkında bilgi veren yeterli veri bulunmadığı gerekçesi ile restitüsyon projesine gerek olmadığına karar vermiştir. Restorasyon uygulaması aşamasında açığa çıkarılan mimari kalıntıların, önceki dönemlere yönelik önemli ipuçları vermesi üzerine ilgili Koruma Kurulunca yeni bir Restitüsyon projesi hazırlanması kararı alınmıştır. Bu aşamadan itibaren tarafımızca yerinde yapılan inceleme ve raporlama işleminden sonra hazırlanan projeler kurula sunulmuş ve onaylanmıştır. Açığa çıkan mimari kalıntı ve izler, Restitüsyon çözümlemesi için yeterli sağlamsa da arşiv kayıtlarından elde edilen bilgilerle birlikte dönemleme çalışmaları tamamlanmıştır. Günümüzde alanda Müze denetiminde kazı çalışmaları sürdürülmektedir. Çalışmaların bitiminde daha sağlıklı sonuçlara ulaşılacağı kuşkusuzdur.

Birinci Dönem Restitüsyonu

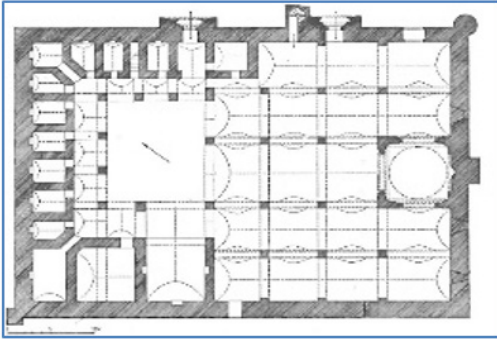
Fetih sürecinde ilk olarak ahşaptan mütevazı bir askeri mescit olarak yapılmış olduğunu değerlendirdiğimiz yapıya dair şimdilik herhangi ize rastlanılmamıştır. Cami hakkında bilgi veren en eski belge 1455 yılına ait tahrir kayıdır. Söz konusu kayıta Hacı Emir Bey tarafından yaptırılan cami ve görevlilerinden bahsedilir. Hacı Emir Bey'in 1386 yılında öldüğü bilindiğinden buradaki mescit yerine söz konusu tarihten kısa süre önce bir Cuma camisinin yapıldığı anlaşılır. 1485 tarihli tahrirde bahsedilen müderris ataması, burada bir de medresenin bulunduğu işaret eder. 1642 yılına gelindiğinde vakit namazı kılınamayacak kadar kötü durumda olan caminin yeniden yapılması için önemli bir organizasyonun başlatıldığı Avarız defterinde ayrıntısıyla anlatılmıştır. Caminin o dönemdeki söz konusu durumu, 1601 yılında başlayan ve Eskipazar'ın da yakılıp yıkıldığı Celali isyanları ile ilişkilendirilebilir. Bu süreçteki ilk yapı restitüsyon bakımından birinci dönem olarak kabul edilmiştir. Cami içerisinde ve çevresinde yapılan kazı çalışmalarıyla açığa çıkarılan temel kalıntıları ile ayakta olan medrese taç kapısının birinci döneme ait olduğu

32 <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-264597/tek-yapi-olceginde-rolove-restitusyon-ve-restorasyon-pr.html>

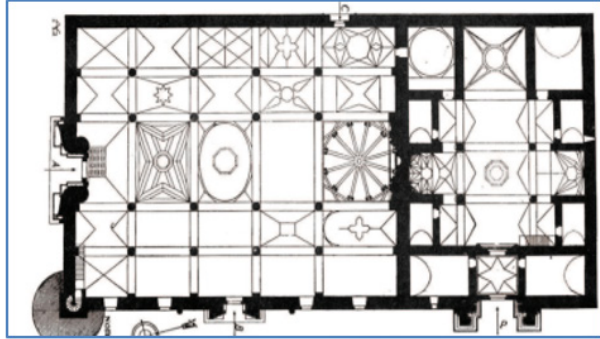
değerlendirilmiştir. Sanat tarihi disiplninde Beylikler Dönemi olarak tanımlanan süreçte inşa edilmiş dönem yapıları ile Eskipazar cami ve medresesinin kalıntıları karşılaştırıldığında Beylikler devri mimarisinin karakteristik özelliklerini yansıttığı rahatlıkla söylenebilir. Günümüzde caminin bahçesi olarak kullanılan medrese ile ilgili değerlendirmelerimize aşağıda yer verilmiştir.

Medrese

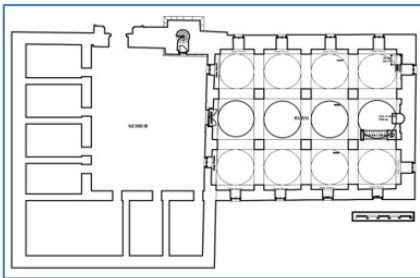
1485 tarihli tahrirde belirtilen müderris görevlendirmesi, bu tarihte camiyle ilişkili medresenin varlığını ortaya koymaktadır. Söz konusu medrese, 1386 yılı öncesinde cami ile birlikte Hacı Emir İbrahim Bey tarafından yaptırılmış olmalıdır. 1642 tarihli Avarız Defterinde, cami ve çevresindeki yapıların kullanılmayacak durumda olduğu belirtilmiş, medreseye dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Sondaj kazısı ile açığa çıkarılan temel izlerine göre 1642 yılında inşa edilen caminin son cemaat yeri ve harimden oluştuğu anlaşılmıştır. Medrese'nin açığa çıkarılan kuzeydoğu ve kuzeybatı köşeleri ile doğu duvarının temel kalıntılarından alınan ölçüler sayesinde 19.50 X 21.50 metre boyutlarında bir yapı olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ancak bu buluntulardan medresenin plan tipi tam olarak anlaşılamamıştır.

Görsel-13: Kayseri Hacı Kılıç Cami Medresesi
(URL 3)

Görsel-14: Divriği Ulu Cami ve Şifahanesi
(URL 5-6)

Görsel-15 a-b-c: Medrese ve Cami birinci dönem planı, kuzey beden duvarının yıkılmamış hali
(15 a: URL 2), taç kapısı ve minare kaidesi

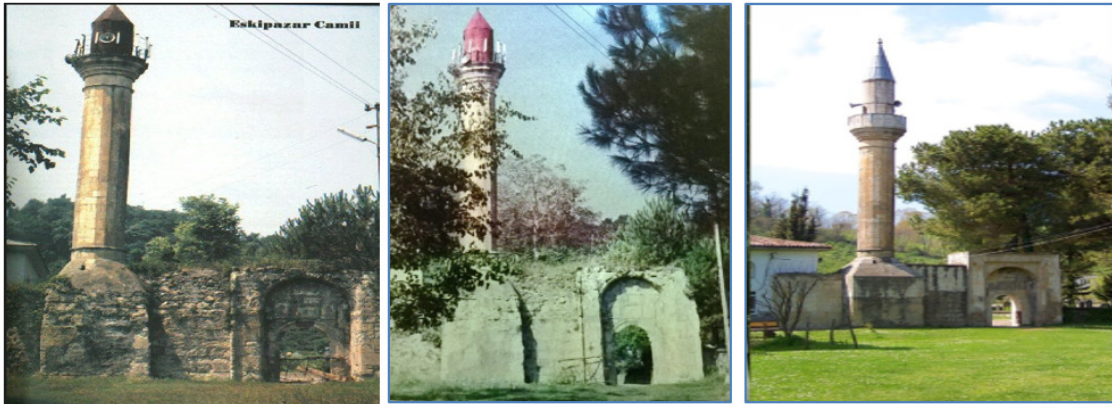
Medresenin taç kapısı üzerinde bulunan kitabe panosu, doğal etkiler nedeni ile tahrip olduğundan burada herhangi bir yazı izi tespit edilememiştir. Taç kapının kuzey köşesindeki profilli köşe taşına sonradan 1187 (1773-74) tarihinin yazıldığı görülür. Kitabelik üstündeki taşta, rozet şeklindeki iki adet kabara motifi işlenmiştir. Beylikler dönemi mimari tarzını yansıtan taç kapının bir kısmı, 1994 yılında kesme taşla kaplanmış ve yıkılmış olan kuşatma kemeri seviyesinden üstü tamamlanmıştır.

Görsel-16- a-b-c-d: Medrese beden duvarı temel kalıntıları

Minare

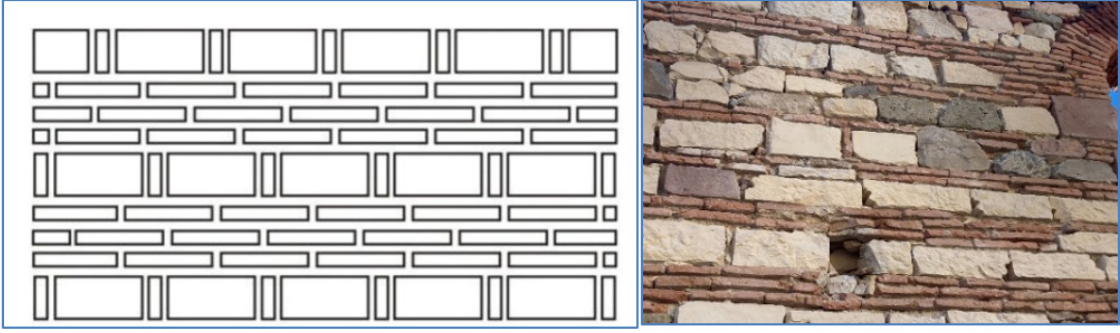
Giriş üzerindeki kitabede minarenin cami ile birlikte 1783 yılında Hüseyin Battal Paşa tarafından tamir ve bazı yerlerinin yeniden yaptırıldığı yazılıdır. Kaynaklarda 1876-77 yıllarında Katırcıoğlu Hacı Mustafa Ağa tarafından minarenin tekrar yaptırıldığı yönünde bilgiler vardır. Beden duvarından her iki yönde dışa taşırılarak inşa edilen minarenin kaide kısmı ile medresenin taç kapısı aynı malzeme ve işçilikle yapılmıştır. Minare gövdesinde ise malzeme ve işçiliğin değiştiği görülür. Bu durum, minarenin kaide kısmının özgünlüğünü koruduğu, gövdeden üstününün sonradan yenilendiğini işaret eder. 1939 yılı öncesinde çekilmiş bir fotoğraftan minarenin, kare küp kaideli, onaltıgen kesitli, tek şerefeli, yüksek petekli ve konik külahlı olduğu anlaşılır. Bu minarenin şerefe üstünden itibaren 1939 depreminde yıkıldığı, 1948 yılındaki onarımda tamamlandığı anlaşılır. Yapılan incelemeler sonucu hazırlanan rapora göre minarenin yıkılma riski bulunduğundan kaide kısmına kadar yıkılıp yeniden yapılması kararlaştırılmıştır.

Görsel-17- a-b-c: Minarenin eski fotoğrafları (Samsun KVKBK Arşivi)

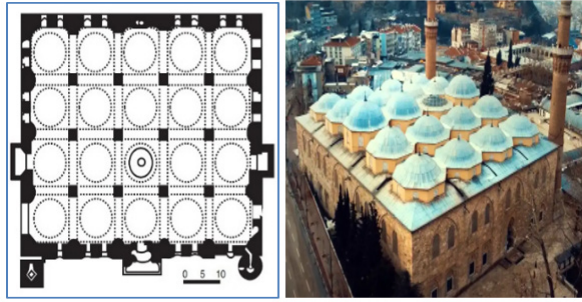
Cami

Cami beden duvarlarının almaşık sistemle inşa edildiği ancak farklı dönemlerdeki müdahaleler nedeniyle taş/tuğla diziliminin bozulduğu anlaşılmaktadır. Almaşık duvar örgüsü, Eskipazar Camisinin inşa edildiği tarihi de kapsayan, daha çok Geç Bizans – Erken Osmanlı periyodunda kullanılan bir yapım tekniğidir. Cami ile bitişik olan medresenin ise kagir sistemde inşa edildiği eski fotoğrafından anlaşılmaktadır. Medresenin yaklaşık 120 cm. kalınlığındaki kagir beden duvarları içten ve dıştan kesme taş malzeme ile kaplanmıştır.

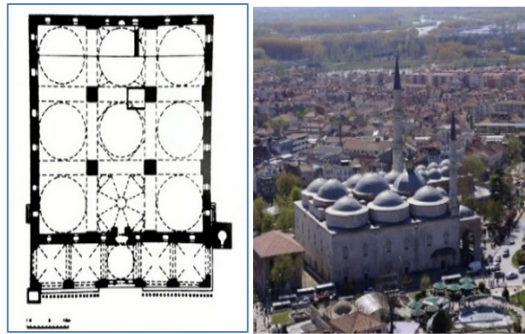

Görsel-18a-b: *Almaşık duvar (URL 5)*

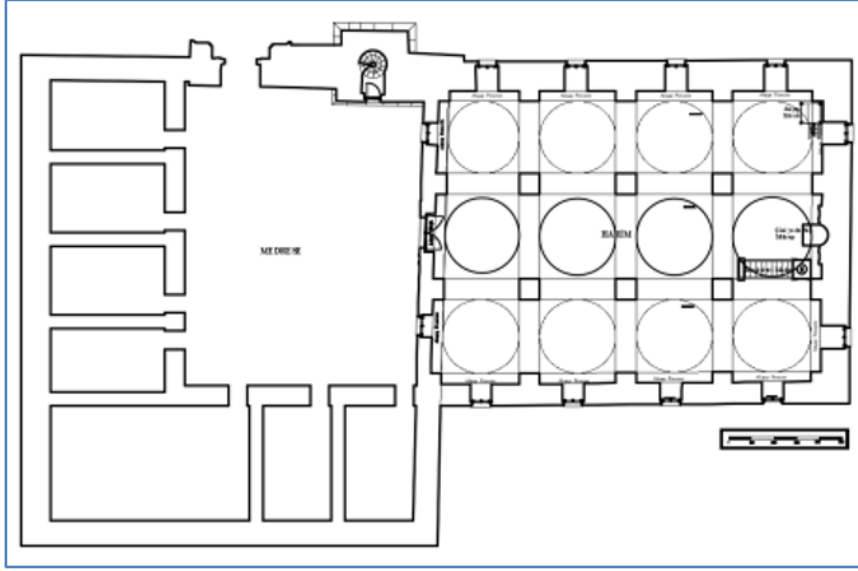
Medrese ile birlikte ilk yapıya ait olduğunu değerlendirdiğimiz caminin beden duvarlarında (+ 85 kotuna kadar) tuğla kullanımı görülmez. Taşıyıcı kolonların zemin döşemesi altında kalan ve sondaj kazısı ile açığa çıkarılan taş temellerinin piramidal bir şekilde aşağıdan yukarıya doğru yükseldiği görülmüştür. Söz konusu kolon temelleri ile beden duvarlarının temelleri aynı işçilikle yapılmış olup birinci döneme ait olduğu değerlendirilmiştir. Günümüzdeki kolonların ikinci dönemde aynı temeller üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu kolonlar caminin ilk halinin, Bursa Ulu ve Edirne Eski Cami örneklerinde olduğu gibi çok ayakla taşınan eşdeğerde çok üniteli plan tipi ve çok kubbeli örtü sistemi ile benzerlik gösterdiğine işaret eder.

Görsel-18a-b: *Almaşık duvar (URL 5)*

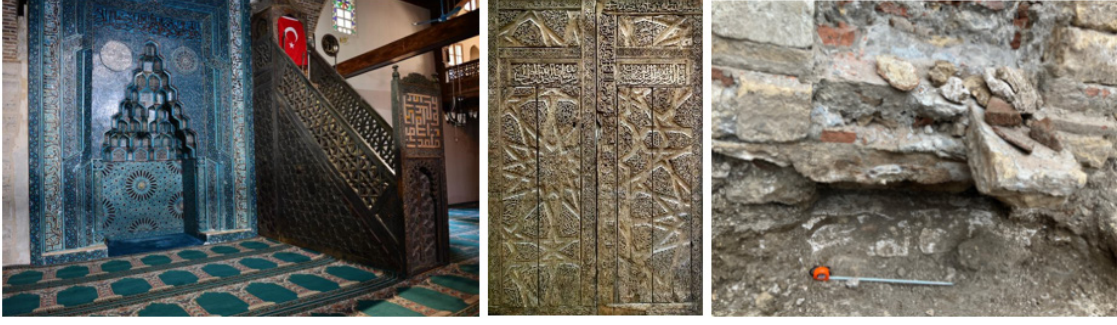
Görsel-19a-b-c-d: *Benzer planlı Bursa Ulu Cami, Edirne Eski Cami (URL 6-9)*

Görsel-20: Birinci dönem restitüsyonu cami ve medrese planı

1935 yılında Ankara Etnografya Müzesine götürülen minberden bozma ahşap kapı kanatları, minberin birinci dönemde sahte/yalancı künde-kari; gazete haberinde belirtilen çini kalıntıları ise mihrabın çini mozaik olabileceğini düşündürür. Bu durumda minber ve mihrap, Beyşehir Eşrefoğlu Camisi örneği ile benzeştirilebilir. Bu veriler, Eskipazar Camisi'nin ilk dönemde tipik bir Beylikler Dönemi yapısı olduğu kanaatini güçlendirir. Yukarıdaki tespitler doğrultusunda birinci dönemdeki caminin mimari biçimi şu şekilde tanımlanabilir;

Kuzey güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen şemalı ve eşdeğerde çok üniteli (12 kubbeli) plan tipindedir. Beden duvarları + 80 kotuna kadar kâgır, bu kottan itibaren almaşık sistemle inşa edilmiştir. Cami, medrese ile aynı avluya açıldığından girişi kuzeydeki bahçeden sağlanır. Doğu ve batı beden duvarlarında giriş açıklığına işaret eder bir ize rastlanmamıştır. Örtü sistemi, ortada iki sıra halinde üçerden 6 adet kare kesitli kolon, kenarlarda duvar payeleri ile (duvara bitişik kolonlar) desteklenmektedir. Bu dizilim eşdeğerde çok üniteli plan tipini ve 12 adet kubbenin varlığını işaret eder. Caminin batı beden duvarında ve muhtelif yerlerinde sonraki dönemlerde yapı malzemesi olarak kullanılan profilli çatı saçakları ilk caminin kâgır bir yapı olduğu görüşünü hakim kılar. Beden duvarlarının zemininde tespit edilen sıva kalıntıları üzerindeki çırpı ipi izleri, ilk caminin harim zeminini belirler. Taşıyıcı kolonların zemin kotu altında kalan piramidal yükselen temelleri altında 12X10X230 cm boyutlarındaki boşluğun çürümüş olan ahşap kalasın yatağı olduğu değerlendirilir. Kazı çalışması ile özgün mihrap ve minberin yerleri açığa çıkarılmıştır. Günümüzde Ankara Etnografya Müzesinde bulunan sahte/yalancı künde-kari minber parçasından yapılan kapı kanadı ile pencere doğramalarının birinci döneme ait olabileceği değerlendirilmiştir. Mihrap nişinin mevcuttaki ile aynı form ve boyutta, ancak mevcuda göre birinci dönemde – 70 cm. derinde olduğu görülmüştür. 1948 tarihli bir gazete haberinde mihraptaki çini kalıntılarında bahsedilir. Kazı çalışmasında rastlanmamasına rağmen gazete haberinde bahsedilen (*Güzel Ordu Gazetesi 14 Kasım 1947*) çini parçaları, Beyşehir Eşrefoğlu Camisi'nde olduğu gibi çini mozaik bir mihraba işaret eder.

Görsel-21 a-b-c: *Beyşehir Eşrefoğlu Camisi minber ve mihrabı ile yapıdaki sahte/yalancı künde-kari minberden bozma harim kapısı ve mihrap zeminindeki alçı buluntu (21a: URL 10)*

İkinci Dönem Restitüsyonu

Bölgede 1601 yılında başlayan Celali isyanlarında pek çok eserin yakılıp yıkıldığından, yerleşim yerlerinin yağma edildiğinden, ayaklanmaların bastırılmasından itibaren imar ve onarım faaliyetlerine hız verildiğinden yukarıda söz etmiştik. Bu durumla ilişkili olarak “cami ve çevresindeki yapıların yıkılmaya yüz tuttuğu, camide vakit ve bayram namazı kılınmaz durumda olduğu, sultan vakfı olan caminin bu durumunun münasip olmadığı, caminin yeniden ayağa kaldırılması için Ahmet Ağa ve Hüdaverdi isimli bir yeniçerinin yönetiminde Bucak ve diğer köylerden çok sayıda müremmim görevlendirildiği, caminin tamiri ve sonrasında ibadetin aksamamasına yönelik sert tehdit ifadelerinin kullanıldığı” yönündeki verileri 1642 yılı Avarız defterinden öğrenmekteyiz. Bu denli büyük bir organizasyon, caminin adeta yeniden inşa edilmişçesine kapsamlı bir onarım gördüğüne delalet eder. 1713 yılına gelindiğinde caminin artık faal olarak kullanıldığını tahrir kayıtlarından takip edebiliyoruz. Söz konusu dönemde yapılan bu büyük çaplı onarım faaliyeti İkinci Dönem Restitüsyonu olarak kabul edilmiştir. Bu döneme ait izler, sondaj ve kazı çalışmaları ile kısmen açığa çıkarılmış ve temel kalıntılarından caminin kuzey yönüne son cemaat yeri eklendiği anlaşılmıştır.

Son Cemaat Yeri

Günümüzdeki son cemaat yerinin kuzeybatı köşesinde 125X125 cm boyutlarında 230 cm. derinliğinde sondaj kazısı yapılmıştır. Sondajın güney kesitinde üstten itibaren 90 cm. inildiğinde 5 cm kalınlıkta kireç bazlı harç tabakası kalıntısı, kalıntının altında 20 cm. kalınlıkta yanık tabaka, yanık tabakanın altında 4 cm kalınlıkta ikinci harç tabakası kalıntısı, onun da altında 3 cm. kalınlıkta ikinci yanık tabakası görülmüştür. Bu seviyeden itibaren mil tabakası vardır. Açma zemininde zıplandığında hafif bir titreme hissedildiğinden zeminde bir boşluk olabileceği tartışmaları olmuştur.

Görsel-22a-b-c: *Son cemaat yeri katmanları ve temel dibindeki yanmış kazık yuvası*

Sondajın kuzey ve batısındaki beden duvarları incelendiğinde aynı alanda 3 farklı son cemaat yerinin var olduğu anlaşılır. Üstteki mevcut son cemaat yerinin sal taş kaplamaları kaldırıldığında 33 cm. yüksekliğinde ve 83 cm kalınlığında ikinci beden duvarı, bu duvarın altında da 175 cm yüksekliğinde 88 cm kalınlığında üçüncü beden duvarının olduğu görülmüştür. Üçüncü beden duvarının zemin kotu, harimdeki kolon kaidesinin alt kotundan yaklaşık 30 cm daha derine iner. Bu duvarın dibinde sonradan yandığı anlaşılan iki adet ahşap kazığın hafif diyagonal şekilde dibe doğru yan yana çakıldığı görülür. Bu verilerden hareketle caminin kuzeyine ikinci dönemde son cemaat yeri eklendiği, üçüncü dönemde ise zemini yükselttiler iki katlı olarak yeniden inşa edildiği, 1948 yılında bu eklentinin kaldırılarak zeminin sal taşı ile kaplandığı görülür. Son cemaat yerlerinin her üç dönemde de oturum alanı bakımından aynı boyutta olduğu anlaşılır. İkinci dönemde cami kuzeyine eklenen son cemaat yerinin oturum alanı, temel kalınlıklarından belirlenmiş olsa da örtü sistemi hakkında herhangi bir veri olmadığından projesinde buranın sadece oturum biçimine yer verilmiştir.

Harim

Harim zemininde gerçekleştirilen kazı ve sondaj çalışmaları sonrasında ulaşılan bulgular şunlardır:

- Kireç bazlı dökme beton plakaj
- Plakaj altında devam eden taşıyıcı kolon kaideleri
- Duvara bitişik kolon (duvar payesi) kaideleri
- Mihrap ve minber temeli
- Harim kapısı temeli
- Bir önceki dönem yapısının temeli
- Sikkeler, sırlı seramikler, metal çiviler, yanık izleri

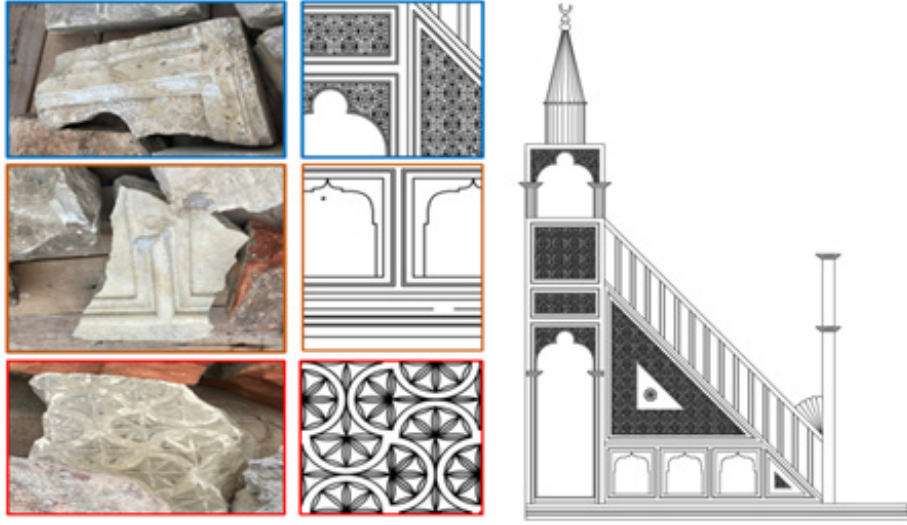
Yapının zemini belirli bir seviyeye kadar açıldıktan sonra kireç bazlı dökme beton plakaja ulaşılmıştır. Söz konusu plakajın 80-100 cm. aralıklarla doğu-batı yönünde dizilen ahşap kirişlerin arasına uygulandığı, yanık izlerinden hareketle kirişlerin yandığı, kirişlerin denk geldiği yerlerde oluk şeklinde yataklar oluştuğu anlaşılmaktadır. Kuzeydoğu köşede yer alan kolonun güney tarafına yapılan sondajda kolon kaidesinin 60 cm daha zemine doğru piramidal biçimde devam ettiği, kaide zemininde kuzey güney yönünde uzanan 220 cm uzunlukta, 15X10 cm boyutunda bir oluk bulunduğu, bu oluğun zemin suyunun tahliyesi için ya da kaide zeminine destek amacıyla yerleştirilen aynı form ve boyuttaki ahşap malzemenin çürümesiyle oluşan boşluk olarak değerlendirilebileceği söylenebilir.

Görsel-23a-b-c-d: Harim kazısında açığa çıkarılan plakaj sistemi, harimin kuzeydoğusundaki birinci dönem kolonu kaide bölümü, ikinci dönem zemin kotu çırpı izi ve siva örneği, ikinci dönem duvar payesi kaidesi

Yapı zeminindeki kazı çalışmalarının ardından mihrap nişinin temelleri ortaya çıkartılmıştır. Buna göre birinci dönemde mihrabın zemininde alçı benzeri bir malzeme görülmüş, bu malzemenin 20 cm üstüne dolgu yapılarak ikinci dönem mihrabının zemini oturtulmuş, onun üzerine yine 45 cm daha doldurularak üçüncü dönem mihrap zemini başlamıştır. Buluntular arasında mihraba ait parça tespit edemediğimizden bölgedeki giriş bölümü biçimlerinin mihrapta tekrar edilmesi geleneğine bağlı kalınarak girişin biçimi ile mihrap modellemesi yapılmış, minberle uyum sağlaması bakımından minber yüzeyindeki geometrik bezemeler restorasyon projesinde mihraba ve kürsüye uygulanarak bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Kürsü, VGM Bölge Müdürlüğü tarafından önerilen tip örneğin mermere uyarlanması ile biçimlendirilmiştir.

Restorasyon aşamasında kaldırılan çatının taşıyıcı kirişlerinde minbere ait taş parçaların yastık olarak kullanıldığı görülmüş ve kalıntılardan yola çıkılarak tamamlama yapılan minber, projesine işlenmiştir. Minberin, biçimleniş bakımından inşa edildiği dönemdeki örnekleri ile benzerlik taşıdığı görülmüş, elde edilen kalıntılardan minber formu; enterpolasyon yöntemi ile de boyutu belirlenmiştir.

Görsel-25: Kalıntıların tamamlanmasıyla önerilen mihrap

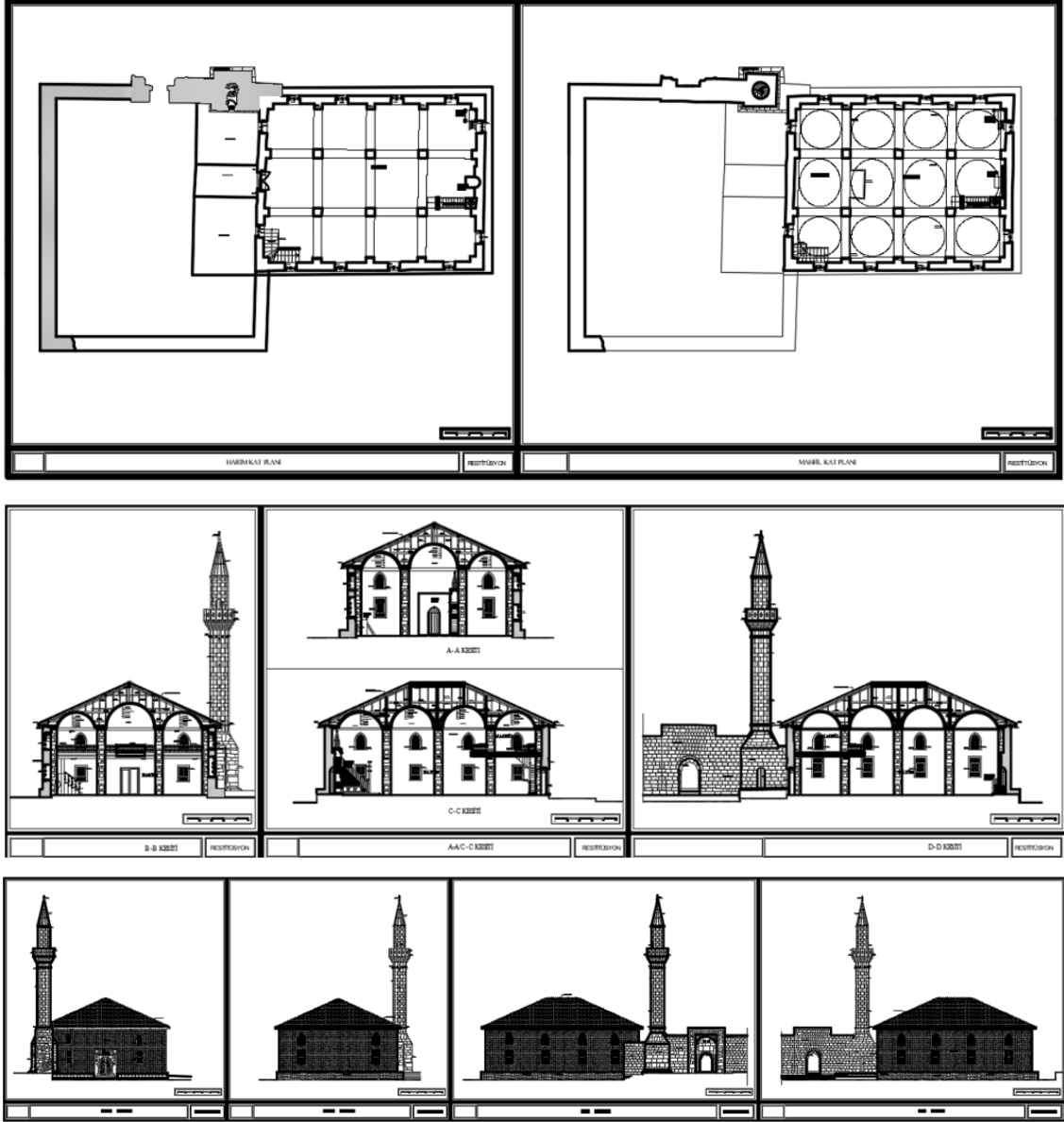
Tespit edilen ikinci dönem mihrap ve giriş açıklığı zeminlerinin birinci dönem zemin kotundan 20 cm üstte, üçüncü dönem kotundan 45 cm altta olduğu görülmüştür. İkinci dönemde yapının örtü sistemini taşıyan taş kolon ve duvar payeleri, birinci dönemdeki taşıyıcıların üzerine oturtulmuştur. Duvar payeleri, zeminden 2 kademeli yastık üzerinden yükselir. Duvar payelerinin mekânda bütünlük sağlama amaçlı kırılarak duvar yüzeyi ile aynı seviyeye getirilmesi, bu dönemde kagir sistemdeki kubbelerin bağdadi sisteme dönüştürülerek yapı yükünün azaltıldığı şeklinde yorumlayıp örtü sistemini bağdadi kubbeli olarak önerdik. Günümüzde caminin imamı olan Şenol Sayan'ın; *“rahmetli babasının 2014 yılında camiye ziyareti sırasında camiye çocukken gördüğünü, tavanda kubbeler hatırladığını, minber ve mihrabını da hatırladığı kadarıyla şeklini bir kâğıda çizdiğini”* ifade etmesi üzerine söz konusu görseli inceledik. Minber kalıntıları ile görsel arasında gözle görülür benzerlikler olduğu ilk bakışta anlaşılmaktadır. Bu bilgi, bağdadi kubbe ve minberin biçiminin belirlenmesine yönelik tespitlerimizi desteklemektedir.

Görsel -25: Mihrap, minber ve harim kapısı temelleri

Yukarıdaki tespitler doğrultusunda ikinci dönemdeki caminin mimari biçimi şu şekilde tanımlanabilir; Beden duvarları, birinci dönem geleneğine bağlı olarak almaşık sistemde inşa edilmiştir. Giriş açıklığı, birinci döneme göre aynı yerde ve genişlikte olmak üzere 20 cm yükseltilmiştir. Kapı kanatları, birinci dönemdeki sahte/yalancı künde-kari minberin parçalarından yapılmıştır. Harim zemininde mukavemet sağlamak ve rutubeti engellemek amacı ile doğu-batı yönünde 80-100 cm aralıklarla dizilen ahşap kirişlerin arasına kireç bazlı beton plakaj uygulanmıştır. Zemin kötü, birinci dönemde çırpı ipiyle belirlenen seviyededir. Mihrap, minber ve duvar paye kaideleri bu seviyeden başlatılmıştır. Beden duvarları ile bitişik olan kolonların, kaide üst seviyesinden itibaren kaybolduğu, kaidelerin ise kırılarak duvar yüzeyi ile aynı seviyeye getirildiği görülür.

Bu durum şöyle yorumlanabilir: Çok üniteli örtü sisteminde kubbelerin, beden duvarları ile birlikte duvar payelerinin yıkıldığı, örtü sisteminin kenarlarda payeler yerine doğrudan beden duvarlarına oturtulduğu anlaşılır. Bu durum, kagir kubbelerin yerine bağdadi kubbeler yapıldığını ve dıştan kırma çatı ile örtüldüğünü işaret eder. Örtü sisteminin yükünün azalması ve kenarlarda duvarlara oturtulmasıyla işlevsiz kalan duvar payeler, kaide üstünden itibaren tekrar inşa edilmemiş, kaideler ise mekân bütünlüğüne engel olmaması amacıyla kırılarak kaldırılmıştır. Kırılan bölümler, duvar yüzeyinde görülebilir durumdadır. Mihrap zemininin ikinci dönemde 20 cm doldurularak taşla döşendiği görülür. Mihrap nişinin derinliği dar tutulmuştur. Elde edilen kalıntılardan mihrabın mermerden olduğu, süsleme kompozisyonu bakımından özgün minber ile benzerlik gösterdiği anlaşılır. Minber, mihraba bitişik olarak inşa edilmiştir. Minberin temeli kazıda açığa çıkarılmış olup taş zemini döşelidir. Minberin eni ve uzunluğu temel kalıntılarından hesaplanabilmektedir. Restorasyon aşamasında elde edilmiş mimari parçaların dönem örnekleri ile karşılaştırılmasıyla biçim ve boyutu çözümlenmiştir. Bu döneme ait kadınlar mahfilinin biçimi hakkında herhangi bir veri olmasa da rölöve projesindeki geleneksel uygulama ile aynı olabileceği değerlendirilmiştir.

Görsel-26 a-b-c: İkinci dönem plan kesit ve görüşüşleri (Samsun KVKBK Arşivi)

Üçüncü Dönem Restitüsyonu

Caminin Canikli Battal Hüseyin Paşa tarafından minaresi ile birlikte 1783 yılında adeta yeniden yapıldığı inşa kitabesinden anlaşılmaktadır. Bu işleme neden gerek duyulduğu konusu şimdilik anlaşılabilir değildir. Caminin bu dönemdeki inşa süreci ve Battal Hüseyin Paşa'nın kimliği tarihçe bölümünde yeteri kadar tartışılmıştır. Burada doğrudan kazı çalışmaları sonucu elde edilen veriler ve 1930'lu yıllarda cami henüz ayakta iken çekilmiş fotoğrafı esas alınarak değerlendirmeler yapılmıştır. Beden duvarları, birinci dönem geleneğine bağlı olarak almaşık sistemde inşa edilmiştir. Harim içi ve son cemaat yerinde yapılan kazı çalışmalarında üçüncü dönemde, harimin ikinci dönem zemininden itibaren dolgu yapılmak suretiyle 45 cm. daha yükseltildiği görülmüştür. Birinci dönemde 20 cm. daha yükseltildiği göz önünde bulundurulursa zeminin toplamda 65 cm. yükseltildiği anlaşılır. Bu dönemde mihrap, minber ve kürsünün yeni

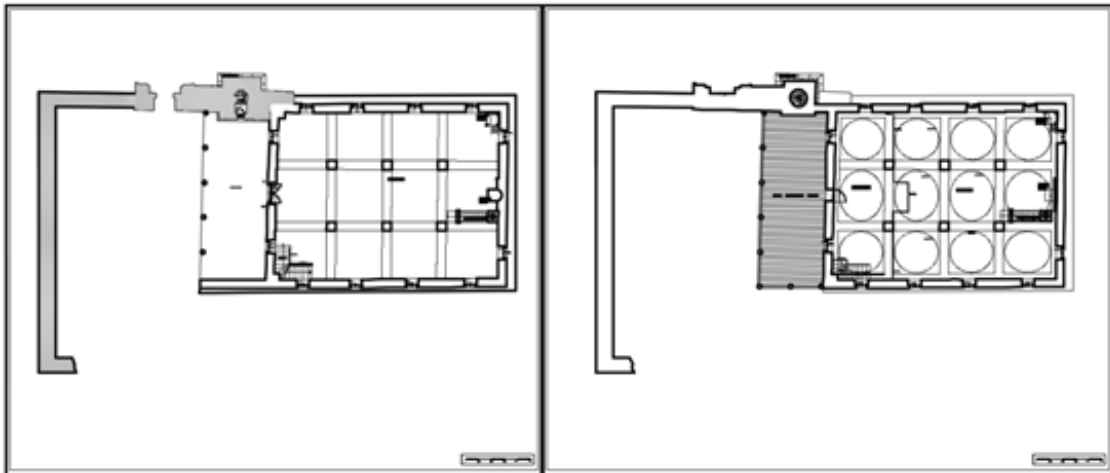
kotu seviyesinden itibaren aynı noktada ve aynı tarzda inşa edilmiştir. Örtü sistemini taşıyan taş kolonların belirli yüksekliklerden itibaren yıkıldığı, yıkılan yerlerin tuğla ile tamamlandığı görülür. Kuzeyde kalan kolonlar ise mahfil taşıyıcısı olarak kullanılmış ve mahfilten itibaren tavana kadar devam ettirilmemiştir. Eşdeğerde çok üniteli plan tipinde olan harimin üzeri bağdadi kubbelerle örtülüdür³³.

Üçüncü dönemde yapının kuzeyine iki katlı son cemaat yeri eklenmiş, zemin katın batısını kapatmak için yeni bir duvar örülmüş, doğusu medrese beden duvarına dayandırılmıştır. Kuzeyde ve üst kat batısında başlıklı ahşap kolonlarla desteklenen son cemaat yerinin üzeri, harimle birlikte 4 omuzlu kırma çatı ile örtülmüştür. Son cemaat yeri üst katna mahfil katna açılan bir kapı ile geçiş verilmiştir.

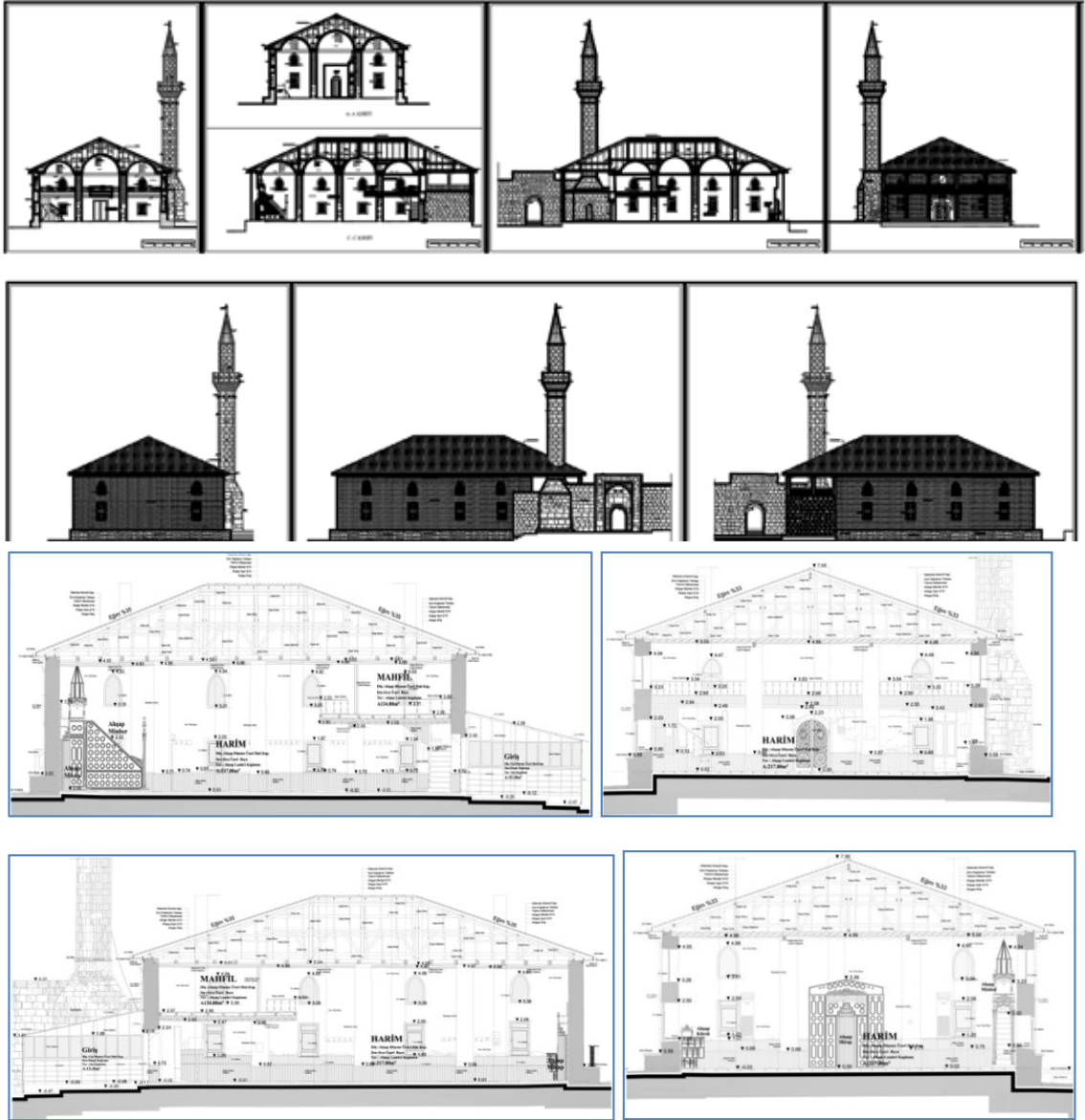

Görsel-27: Üçüncü dönemdeki Son cemaat yerinin de görüldüğü fotoğraf (URL 2)

Yukarıdaki tespitler doğrultusunda üçüncü dönemdeki caminin mimari biçimi şu şekilde tanımlanabilir; Beden duvarları, birinci dönem geleneğine bağlı olarak almaşık sistemde inşa edilmiştir. Giriş açıklığı, birinci döneme göre aynı yerde ve genişlikte olmak üzere 65 cm yükseltilerek harim ile aynı kote getirilmiştir. Kapı kanatları, birinci dönemdeki sahte/yalancı künde-kari minberin parçalarından yapılmıştır. Kapının söve, lento, kemer ve kanatları, 1930'lu yıllarda çekilen fotoğrafla aynıdır. Harim zeminini birinci dönem kotundan itibaren 65 cm. yüksekliğe kadar doldurulmuştur. Harim yine çok ayakla taşınan, eşdeğerde çok üniteli plan tipinde, bağdadi kubbelerle örtülmüştür. Mihrap, minber ve kürsü, yeni kot seviyesine yükseltilmiştir. Harimin kuzeyine iki katlı son cemaat yeri inşa edilmiş, ikinci kata geçiş kadınlar mahfilinden sağlanmıştır.

33 Bağdadi kubbeli hali cami imamı Şenol Sayan'ın rahmetli babası tarafından hatırlanmaktadır. Bkz. Dipnot 33.

Görsel-28a-b-c-d: Dördüncü dönem A-A, B-B, C-C, D-D kesitleri (Zan Mimarlık / Samsun KVKBK Arşivi)

Kazı ve Restorasyon Çalışmalarında Elde Edilen Buluntular

Restorasyon süreci ile başlatılan çevredeki drenaj açma çalışması sonrasında bir takım mimari temel izleri açığa çıktığından çalışmalara müze denetiminde yapılan sondaj kazılarıyla devam ettirilmiştir. Çevrede yapılan kazılarda caminin kuzeyinde medresenin beden duvarı temelleri ile güneydoğu köşede henüz işlevi tespit edilemeyen bir yapının temelleri açığa çıkarılmıştır. Şadırvan inşa edilecek alandaki sondajlarda herhangi bir buluntu tespit edilememiştir.

Harimde yapılan kazılarda önemli buluntular çıkmıştır. Bunlardan Bizans dönemine ait Zeuksippus tipi sgraffito tekniği ile yapılmış sırlı seramik kase kaidesi ile söve olduğunu değerlendirdiğimiz mimari plastik parçanın, Giresun Adası şapel kazısında bulunan benzerleri ile aynı atölye ürünü olabileceğini düşünüyoruz.

Görsel-29a-b-c-d: Harimde çıkan Bizans dönemi buluntuları ve Giresun Örnekleri

Bunların dışında harimde, birer adet bronzdan Bizans ve Osmanlı sikkesi ile taştan tesbih tanesi, sırlı, sırsız seramik parçaları, mihrap, minber gibi mimari elemanlara ait mimari plastik parçalar beden duvarlarında kullanılmış çok sayıda profilli taş saçak, kaide, kemer kilit taşı, üzerinde svastika benzeri motif işlenmiş taş sıraları gibi devşirme malzemeler tespit edilmiştir. Bu nedenle restorasyon projesinde beden duvarlarının dıştan sıvanmasından vazgeçilmesi, içten iste almaşık sistemi gösteren düzgün sathlar ve devşirme parçaların kullanıldığı alanların sıvanmadan bırakılması önerilmiştir.

Görsel-30a-b-c: Bizans ve Osmanlı Sikkeleri ve taş tesbih tanesi

Görsel -31a-b-c-d-e: Devşirme ve diğer mimari plastik malzemeler

Sonuç

Karadeniz Bölgesi'nin fethi ve iskânı sürecinde Hacıemiroğulları beylerinden Bayram Bey, 1350'li yıllarda Melet Suyu kenarında Hatipli Camisi'ni, oğlu Hacı Emir İbrahim Bey ise 1380'lerde Cival Deresi kenarında Eskipazar Camisi'ni yaptırmıştır. Eskipazar kaza merkezi haline gelince cami ve çevresinde inşa edilen yapılarla birlikte burada bir vakıf külliye ortaya çıkarken, Hatipli köyündeki camide kayda değer gelişme görülmemiş, burası bir köy camisi olarak kalmıştır.

Eskipazar'daki vakıf külliyesinin Hatuniye İmaret'i'ne tahsisinden sonra, 16. Yüzyılın başlarında Cival Deresi yatağında çeltik ekimine başlanmıştır. Sonrasında oluşan rutubetli ve sağlıksız çevre koşulları nedeniyle yerel halkın burayı terk etmeye başlamasıyla buradaki yoğunluk zamanla azalmıştır. 17. Yüzyıl başlarında yaşanan isyanlar esnasında Eskipazar'ın yakılıp yağmalanması burayı iyice tenhalaştırmış, böylece cami ve diğer vakıf yapılar da önemini kaybetmiştir. 1640'lı yıllarda Yeniçeri Serdaru Ahmed Ağa'nın nezaretinde onarımı için çalışma başlatılarak cami ve bağlı yapıların tekrar fonksiyonel hale getirilmesine yönelik çabalara devam edilmiştir. Canikli Battal Hüseyin Paşa'nın 1783 yılında temellerine kadar yıkarak yapıyı yeniden inşa etmesiyle de arzu edilen sonuca ulaşamamış, cami ve çevresindeki yapılar eski ihtişamlı günlerine kavuşmamıştır. Nihayet 19. Yüzyıl başlarından itibaren sahilde İbrahim Ağa Cami çevresinde şekillenen Yeni Pazar'ın yoğunluk kazanması üzerine de burası *Eski Pazar* adıyla küçük bir köye dönüşmüştür.

1939 Erzincan Depremiyle neredeyse tamamen yıkılan ve bir müddet kaderine terk edilen Eskipazar Camisi'nin yeniden ayağa kaldırılması için 1946 yılında başlatılan çalışmalara zamanın valisi öncülük etmiş ve yöre halkının üstün gayretleriyle cami kısa sürede tekrar ibadete açılmıştır. Eski yapıya ait taş ve tuğla malzemelerin yeniden kullanımı ile tekrar ayağa kaldırılan caminin bu aşamada zemini kısmen yükseltilmiş, üzeri de 4 omuzlu kırma çatı ile örtülmüştür. Önceki dönemlerde eşdeğerde çok kubbeli örtü sistemini taşıyan taş kolonların yıkılan bölümleri de tuğla malzeme ile tamamlanmıştır.

Sonraki yıllarda küçük çaplı müdahalelerle ibadete açık tutulan camide 2021 yılında kapsamlı bir restorasyon çalışması başlatılmış, bu aşamada gerçekleştirilen sondaj kazılarında bir takım izlere ulaşılmıştır. Bu izler, önceki dönemlerde camiye yapılan müdahaleler ve restitüsyon çalışmaları hakkında önemli veriler sağlamıştır. Cami içinde yapılan sondaj kazılarında açığa çıkarılan Bizans dönemine ait bronz sikke, sgraffito tekniği ile yapılmış sırlı seramik parçaları ve silme, söve gibi mimari elemanlar caminin bir Bizans yapısı üzerinde ya da yakınında inşa edildiği kanaatini hakim kılmaktadır. Söz konusu buluntuların Giresun Adası buluntuları ile neredeyse aynı atölyede inşa edilmişçesine benzerlik göstermesi önemli bir tespittir.

Tarihi süreçte yangın, yağma vb. nedenlerde çok defa yıkılıp yapıldığı anlaşılan caminin eski dönemlerine ait mimari biçimleri, kazıda elde edilen buluntu ve açığa çıkarılan izler sayesinde çözümlenmeye çalışılmış, söz konusu bu verilerin arşiv kayıtları ve yapı kitabesinde sunulan bilgilerle karşılaştırılması ile restitüsyon dönemleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Eskipazar'ın beylik merkezi olmasıyla birlikte ilk olarak burada bir cami ve medresenin inşa edildiği anlaşılmaktadır. Caminin beden duvarlarındaki tuğla malzeme kullanımı, ilk yapının alması sistemde inşa edildiğine; taşıyıcı kolonlar ve duvar payelerinin konumlanması ise caminin erken dönem Osmanlı mimarisinde görülen eşdeğerde çok üniteli / çok kubbeli camiler grubuna işaret eder. Bu özelliği ile cami, söz konusu plan tipinin Karadeniz sahil şeridindeki tekörneğini temsil etmesi bakımından daha da önem kazanmaktadır. Caminin çevresinde kurulup gelişen Eskipazar yerleşkesi ise, bölgedeki Türk dönemi fetih ve iskân politikalarının yönetim merkezi olması, Hacıemiroğulları Beyliğine başkentlik yapması ve Ordu şehrinin kuruluşuna öncülük etmesi gibi gerekçelerle stratejik bakımdan önemli bir merkez olmuştur.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

a. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA)

Tapu Tahrir Defteri (=TT),nr. 52; 255; 387; 557; 716.

Cevdet Evkaf (=C.EV), nr. 166 / 8299 (19. C.Ahir 1246); nr. 249 / 12415(21 Zilhicce 1135).

Evkaf Defteri (=EV.d), nr. 14852; nr. 19358.

Evkaf Nezareti Muhasebe Kalemi (=EV. MH), nr. 66 / 134 (23 Şaban 1274).

İrade Evkaf (=İ. EV), nr. 69 / 74; nr. 69 / 7430 (27 Safer 1128);nr. 21 / 25 39 (26 Şaban 1093).

Hatt-ı Hümayûn (=HAT),nr. 1532 / 49 (29 Zilhicce 1230).

Nüfus defteri (=NFS.d), nr.12331; 12294.

Mühimme Defteri(=DVNSMHH. d),nr. 85 / 20 (1 R.ahir 1040);nr. 69 / 62 (29 Recep 1001); nr. 71 / 68 (18 Zilhicce 1001); nr. 61 /621 (2 safer 1019); 41 / 272 (12 Ramazan 987).

b.Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (=TKGM)

Kuyud-ı Kadime Arşivi (=KK), nr.43, v. 142b; nr. 99-10 / 169, v. 1a.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Aktaş, Meral (2000). *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar*. İstanbul: ORSEV Yay.

Baş, Ali (1997). "Eskipazar'daki Türk Devri Yapıları". *S.Ü. Fen – Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (11), 99-120.

Baş, Mithat (2014). *İlkçağdan Günümüze Ordu Tarihi*. Ordu: Gece Kitap.

Bayhan, Ahmet Ali (2020). *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri*. OBB Kültür Yayınları.

Bayhan, Ahmet Ali, (2021). "Ordu'da Cami Mimarisinin Gelişimi: Kâgir Örnekler". *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu II*. Fenomen Yayınları. 21-62.

Çebi, Sıtkı (1973). *Ordu Tarihi ve Ellinci Yılda Ordu Şehri*. Ordu.

Çebi, Sıtkı (2000). *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar*. Ordu: Gürdal Kitapevi.

Demir, Necati (2018). *Hacıemiroğulları Beyliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Dizman, İbrahim (Ed.). *M. Sıtkı Can'a Armağan*. Ergin Karlıbel Bilgi Vakfı Yay.

Ertuğ, Zeynep Tarım (2000). "İmaret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (22), 219-220.

Esterebâdî, Aziz b. Erdeşir-i(1985). *Bezm u Rezm*, (Çev. M. Öztürk).Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Eyice, Semavi, (2015). "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İctimaî Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23 /1-2 (Ağustos), 3-80.

Fatsa, Mehmet (2017). *Karadenizde Zaviyeler (15-17.Yüzyıl)*. İstanbul: Arı Sanat Yay.

Fatsa, Mehmet (2021). Ordu Yöresinin Fethi ve İskânı Sürecinde Kurulan Cuma Camileri Zaviyeler ve Toplumsal Fonksiyonları", *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu II*, Fenomen Yayıncılık. 297-333.

İltar, Gazanfer, (2021). Ordu Eskipazar Camisi Restorasyon Projesinin Değerlendirilmesi ve Restitüsyon Tartışması". *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu II*. Fenomen Yayıncılık. 63-82.

Karaca, Murat Sükûri (1947) "Eskipazar'ın Tarihi Mescidi Onarılırken". *Güzel Ordu Gazetesi*, 14 Kasım 1947.

Ordu Şehrinin Kuruluşuna Öncülük Eden Vakıf Eserlerinden Eskipazar (Hacı Emir İbrahim Bey) Camisi

Mert, Özcan, (1993). "Canikli Hacı Ali Paşa ve Ailesi". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. 151-154.

Öney Gönül (1970). "Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri". *Sanat Tarihi Yıllığı*, III. İstanbul. 138.

Öz, Mehmet ve Fatma Acun (2008). *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avarız Defteri (1442-43)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Tellioglu, İbrahim (2015). *Tarih Boyunca Karadeniz*. Trabzon: Serander Yay.

Yediyıldız, Bahaeddin (1985). *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Yediyıldız, Bahaeddin ve Ünal Üstün, (1992). *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I 1455 Tarihli Tahrir Defteri*. Ankara: TTK Yay.

Yediyıldız, Bahaeddin ve Ünal Üstün (2002). *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları II 1485 Tarihli Tahrir Defteri*. Ankara: TTK Yay.

Yediyıldız, Bahaeddin (2018). *Hacimiroğulları Beyliğinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Ordu Tarihinden İzler*. Ordu: Ordu Belediyesi Yay.

Elektronik Kaynaklar

URL 1: https://trthaberstatic.cdn.wp.trt.com.tr/resimler/1696000/ordu-cami-aa-1697912_2.jpg

URL 2: <https://twitter.com/i/status/1463036545854849024>

URL 3: <https://tr.pinterest.com/pin/625437466975520977/>

URL 4: <https://mimtar.files.wordpress.com/2014/10/divric49fi-ulu-cami-ve-darc3bcc59fifasc4b1-ali-uzay-peker.pdf>

URL 5: <https://twitter.com/mimarilugat/status/1094545538412933120>

URL 6: <https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2017/01/Bursa-Ulu-Camisi.jpg>

URL 7: <https://www.gezilecektarihiyerler.com/wp-content/uploads/bursa-ulu-cami-kubbeleri.webp>

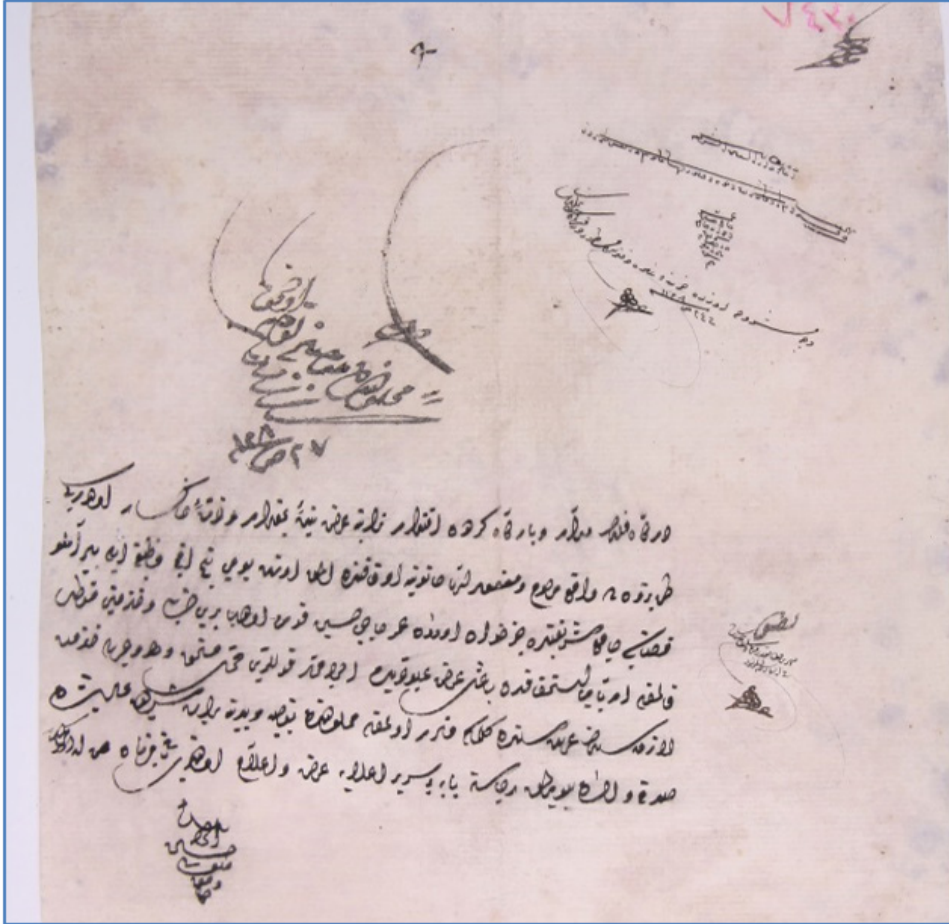
URL 8: <https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2016/12/Edirne-Eski-Cami-Plan%C4%B1.jpeg>

URL 9: https://www.yeniasya.com.tr/Sites/YeniAsya/Upload/images/Content/2015/04/20/aa_picture_20150420_5096746_high.jpg

URL 10: <https://www.yenisafak.com/resim/upload/2016/06/26/01/09/8826593017.jpg>

Ekler:

Belge-1: Trabzon'da bulunan Hatuniye Vakfı'ndan olmak üzere günlük yarım akçe ile Bayramlı Kazası Camisi'nde (Eskipazar Camisi'nde) cüzhan olan Ömer Hacı Hüseyin vefat etmiş, boşalan görevine ehliyet ve liyakati bilinen Hacı Ömer'in tayin edilmesi [BOA, İE. EV 69: 7430(27 S. 1128/ 21 Şubat 1716)]

Der-nezâret-i ağa-yı Dârü's-sa'âdeti'ş-şerîfe

Ber-mûceb-i defter-i hazîne-i evkâf-ı şerîf merhûme ve mağfûrû'n-lehâ Hatuniye der-Trabzon

Ömer Hacı Hüseyin eczâhân-ı câmi'-i şerîf der kazâ-i Bayramlı, yevm: nîm

Vech-i meşrûh üzere Hazîne-i Âmire defterinde mastûr fermân sultanımındır. Fî 24 S sene 1128

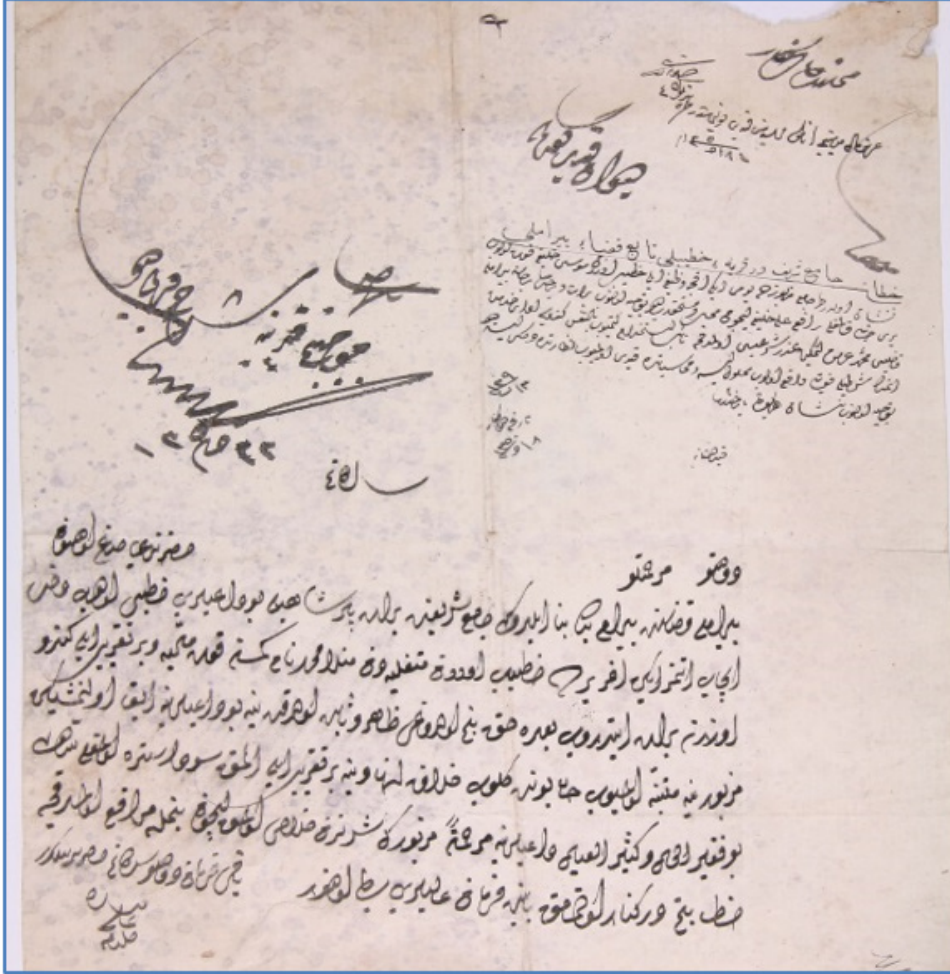
Mahlûlünden mûcebince tevcîh olunmak buyuruldu. Fî 27 S sene 1128

Tatbîki mührü mutâbıkdır fermân sultanımındır fî't-târihi'l-mezbûr

Dergâh-ı felek-medâr ve bârgâh-ı gerdûn-iktidâr turâbına arz-ı bende-i bî-mikdâr ve zerre-i hâksâr oldur ki Trabzon'da vâki' merhûme ve mağfûrûn-lehâ Hatuniye evkâfından olmak üzere yevmî nîm akçe vazîfe ile Bayramlı Kazâsı Câmî'-i Şerîfi'nde cüzhân olan Ömer Hacı Hüseyin fevt olup yeri hâlî ve hizmeti mu'attal kalmağla erbâb-ı istihkâkdan bâ'is-i arz-ı ubûdiyet el-Hâc Ömer kulları mahall-i müstahak ve her vecihle hizmet-i lâzimesinin uhdesinden gelmeye kâdir olmakla mahlûlünden tevcîh ve yedine berât-ı şerîf-i âlîşân sadaka ve ihsân buyurulmak ricasına pâye-i serîr-i a'lâya arz ve i'lâm olundu bâkî fermân men lehü'l-emrindir.

Bende / El-Hâc Hüseyin / Mütevellî-i vakf hâliyâ

Belge-2: Bayram Bey'in Hatipli köyünde yaptırdığı camide hatip olan Ali Halife'nin görevine müdahale eden Molla Mehmed adlı şahsın engellenerek Ali Halife'ye berat verilmesi [BOA, C. EV. 249 / 12415 (21 Zilhicce 1135 / 23 Eylül 1723] .

Arzuhâl mücebince Anadolu Muhâsebesinde kaydı bulunmuşdur. Fermân sa'âdetlü Sultânım Hazretlerindir.

Fî 18 Z sene 1135

Dîvân kaydı görüle;

Hitâbet-i câmi'-i şerîf der-karye-i Hatipli tâbi'-i kazâ-i Bayramlı

Nişân-ı şerîf oldur ki câmi'-i mezbûrda yevmî iki akçe vazîfe ile hatibi olan Musa Halîfe fevt olup yeri hâlî kalmakla râfi' Ali Halîfe için mahal ve müstahakdır deyü tevcîh olunup berât verilmek ricâsına Bayramlı kâdîsi Mehmed arz etmeğin özr-i şer'îsi olmadıkça nâ'ib istihdâk etmeyüp bi'n-nefs kendüsi edâ-yı hizmet etmek şartıyla fevti vâki' olup mahlûl ise ve muhâsebâtında kaydı olmayup nezâretde değil ise tevcîh olunup nişân-ı hümâyûn yazılmışdır.

Tarih-i derkenâr 18 Z 1135 / Mucebince kaydına şerh verile diyü buyuruldu. 22 Z sene 1135.

Devletlü merhametlü Sultânım Hazretleri sağ olsun,

Bayramlı kazâsında Bayram Bey(in) binâ eylediği câmi-i şerîfde berât-ı pâdişâhîyle bu dâ'îleri hatib olup dahl-i îcâb etmez iken âhar yerde hatîb olan mütegalibeden Mollâ Mehmed nâm kimesne kuvvet-i mâliye ve bir takrîb ile kendü üzerine berât etdirüp ba'dehu hak benim olduğu zâhir ve sâbit oldukda yine bu dâ'îlerine ibkâ olunmuş iken mezbûr yine mütenebbih olmayup hâlâ bunda gelüp hilâf-ı inhâ ve yine bir takrîb ile almak sevdâsında olmakla Allahüte'âlâ bu fakîrû'l-hâl ve kesîrû'l-iyâl dâ'îlerine merhameten mezbûrun şerrinden halâs olmak için benimle murâfa'a olmadıkça hitâbetim der-kenâr olunmamak bâbında fermân-ı âlîlerin ricâ olunur bâkî fermân devletlü sultânım hazretlerindir.

Bende-i âli-i Halîfe /Mahallinden der kenâr.

